

Natuur beschermen

Marc van den Tweel, algemeen directeur Natuurmonumenten, en Derk Jan Stobelaar, lector Duurzaam Landschapsbeheer Hogeschool Van Hall Larenstein wisselden gedachten uit over natuurbeheer.

Zit hier brood in?

Rendabel bos- en natuurbeheer blijft een uitdaging. Een uitdaging die bovendien urgenter wordt met de versoering van natuursubsidies vanuit de overheid.

De mooiste natuurervaringen

De wensen voor het beleven van natuur staan soms op gespannen voet met het beschermen van diezelfde natuur.

groen

Vakblad voor ruimte in stad en landschap

Duurzaam Landschapsbeheer

stads

zaken.nl

DAGELIJKS STEDELIJK NIEUWS

SMART • ECONOMIE • RUIMTE • MENSEN • CIRCULAIR

15 nieuwtjes per week

14 onderwerpen

11 jaar journalistieke ervaring

6 redacteuren

6 vakbladen

5 domeinen

3 vakartikelen per week

1 doel:

Steden beter maken

Dagelijks bezig met stedelijke ontwikkeling? En wilt u op de hoogte blijven van wat er speelt in de stad? Ga naar Stadszaken.nl. Dagelijks vaknieuws, achtergronden, inspiratie, events en tools rondom de domeinen *Circulair, Economie, Mensen, Ruimte & Smart*.

Oftewel: de thema's die er nu toe doen.

www.stadszaken.nl

Vakblad Groen

#01 2017

Vakblad Groen is een uitgave van Elba-Rec, de grootste Nederlandse uitgeverij van vakbladen, congressen, seminars en studiereizen op het gebied van ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling. Dit vakblad biedt professionele en actuele artikelen over het groen voor mensen in de stad en in het landschap. De publicaties in Groen met hun vakmatige toelichtingen in combinatie met verklarend beeldmateriaal houden u alert.

Uitgever

Elba-Rec, Edgar van Eekelen

Contactgegevens

Elba-Rec
Paulus Borstraat 41
3812 TA Amersfoort
033-8700 100

www.vakbladgroen.nl

LinkedIn: bit.ly/VakbladGroen

Twitter: @VakbladGroen

Redactie: noortje@krikhaar.nl

Advertenties: w.louwen@elba-rec.nl

Abonnementen: abonnementen@elba-rec.nl

Redactieraad

Karin van Essen, Martin Looije en David van Uden

Redactie

Noortje Krikhaar (hoofdredacteur, 06 - 5372 0061),

Jeroen Bruinenberg (vakredacteur),

Rudi Engel (eindredacteur)

Vormgeving

Kilian Idsinga

Productie

BDUprint, Barneveld

Dit themanummer is samengesteld door het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer van Hogeschool van Hall Larenstein. Lector Derk Jan Stobbelaar is eindverantwoordelijk. Projectcoördinator: Mirjam Koedoot.

Inhoudsopgave

Lector en kenniskring van het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer werken samen met het werkveld aan toegepast onderzoek en onderwijsvernieuwing. Het thema hierbij is het versterken van de band tussen maatschappij en natuur, voornamelijk door het inzetten van natuurlijke oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Natuur is middel en doel tegelijk. Dit themanummer geeft inzicht in een aantal activiteiten die binnen het lectoraat worden ondernomen.

- **p.04 Natuurinclusief denken stimuleren**
De rol van natuur in duurzame ontwikkeling.
- **p.10 Natuur beschermen mét mensen**
Marc van den Tweel, algemeen directeur Natuurmonumenten, en Derk Jan Stobbelaar, lector Duurzaam Landschapsbeheer bij Hogeschool Van Hall Larenstein, wisselden gedachten uit over natuurbeheer.
- **p.16 Vrijwilligerswerk in het landschap, wat is het waard?**
De inzet van vrijwilligers in het landschap neemt toe en daar profiteren de niet alleen de vrijwilligers van, maar ook de terreinbeheerders en omwonenden. Bovendien sluit de inzet van vrijwilligers aan op de natuurvisie van het Rijk waarin staat dat natuur meer ván en vóór de samenleving moet zijn.
- **p.20 Zit hier brood in?**
Nieuwe verdienmodellen ten behoeve van bos en natuurbeheer.
- **p.24 Zes appels aan de lectorenboom stellen zich aan u voor**
- **p.26 Met open armen richting de maatschappij?**
Communities bij Natuurmonumenten.
- **p.30 Fruitbomen openbare ruimte**
Uitdagingen voor duurzaam beheer en gebruik.
- **p.36 Ecologisch pionierende boomtelers**
Boomtelers in Zundert zijn gestart met een meer natuurgebonden wijze van telen en staan daarmee aan het begin van een ecologische vernieuwing.
- **p.39 De mooiste natuurervaringen mogelijk maken**
Methoden & technieken voor het inrichten van natuurgebieden gericht op beleving.
- **p.44 Waar ligt het Vechtdal eigenlijk?**
Het initiatief voor een gebiedscoalitie in het Vechtdal komt niet uit de lucht vallen.

Griend (foto © Natuurmonumenten VEDA Hanneke Dallmeijer)

tekst derk jan stobbelaar

NATUURINCLUSIEF DENKEN STIMULEREN

De rol van natuur in duurzame ontwikkeling

Natuurbeheer als zelfstandige activiteit, bestaat nu iets meer dan honderd jaar. In die periode is het denken van natuurbeheerders steeds meer naar buiten gericht geworden.

Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw ging het vooral om het beheren van de eigen natuurgebieden (eerste fase). Met het ontwikkelen van de ecologische hoofdstructuur werden natuurbeheerders pro-actiever en gingen ze meer grond voor natuur claimen (tweede fase). Langzamerhand is daarbij het zoeken naar coalities tussen verschillende belangen (groepen) een rol gaan spelen (derde fase). Dit werd allereerst zichtbaar in het rivierengebied waar waterveiligheid, kleiwinning en natuurontwikkeling werden gecombineerd. Nu is de natuurbeheerbeweging zich aan het voorbereiden op het

opschalen hiervan, waarin het natuurinclusieve denken wordt gepromoot als duurzame ontwikkelingsrichting.

Natuurinclusief denken, twee voorbeelden

Twee recente voorbeelden illustreren dit natuurinclusieve denken.

Ten eerste het plan om grote nationale parken te gaan maken (nationale parken nieuwe stijl), waarin natuur een rol krijgt in de regionale ontwikkeling. Het zijn totaalconcepten waarin mensen die in de parken komen te wonen, ook baat hebben bij deze ontwikkeling. Verhogen van de natuurkwaliteit versterkt namelijk ook de regionale economie door stimulering van de recreatie en het vestigingsklimaat.

Het tweede plan is om veel meer bos in Nederland te gaan planten om onze CO2 doelstellingen te gaan halen en een te voorzien tekort aan hout in de nabije toekomst te gaan voorkomen. Bos dat niet per se op grond van natuurbeschermingsorganisaties hoeft te komen te staan. Kortom, natuurbeschermingsorganisaties (en overheden) zijn pro-actief bezig met een groene inrichting van Nederland, waarbij natuur doelbewust als oplossing voor een maatschappelijk vraagstuk wordt ingezet.

Kansen grijpen

Bij welke maatschappelijke thema's uit zich dit natuurinclusieve denken nog meer? Dit is een greep uit de maatschappelijke ontwikkelingen die plaats vinden en waar kansen liggen voor een natuurbeheer derde fase.

- **Zeespiegelstijging / klimaatsverandering**

Kansen worden al gegrepen door natuurinclusief verbouwen van de Hondsbossche zeekering, zandmotor en nieuwe overlaten (bijvoorbeeld de Noordwaard). De Hondsbossche zeekering was een harde zeekering die door afslag van de omringende duinen voor de duinen kwam te liggen. Door de zeekering in te pakken in opgespoten duin en strand is verhoging en versteviging niet nodig en is er nieuwe natuur ontstaan. Andere voorbeelden in deze categorie zijn de aanleg van de zandmotor die de Zuid-Hollandse kust beveiligd en veel nieuwe natuur oplevert en het aanleggen van nieuwe overlaten (bijvoorbeeld de Noordwaard). Daar krijgt water de ruimte in combinatie met natuurontwikkeling en regionale ontwikkeling.

- **Energielandschappen**

Windmolens in bossen (een nieuwe financiering van natuur), nieuw leven voor biomassa uit natuur en landschap, met warmtewisselaars warmte winnen uit water? De transitie naar duurzame energie is een van de meest urgente opgaven van deze tijd. Natuurgebieden kunnen hieraan bijdragen door biomassaproductie uit landschapselementen en natuurgebieden. Dit levert maar een klein stukje van de benodigde energie, maar het levert wel een nieuwe basis onder natuurbeheer. Windmolens en warmteonttrekking uit grond en water zijn in Nederland nog geen praktisch, al zijn er in andere landen al voorbeelden van windmolens in natuurgebieden en is het ontstaan van grote windmolenparken op

Natuurspeelterrein Tiengemeten (foto © Natuurmonumenten Janko van Beek)

zee wel een kans voor het verbeteren van de natuurkwaliteit in de Noordzee, doordat andere economische activiteiten zoals visserij en scheepvaart minder toegang krijgen tot deze gebieden.

- **Krimp**

Natuur als ontwikkelfactor. Mensen trekken weg uit de randen van Nederland, de natuurlijke aanwas kan dit niet opvangen. Krimp is een zelfversterkend proces, hoe minder activiteit, hoe meer mensen wegtrekken. Hier liggen kansen voor natuur die het landschap versterkt, waardoor het vestigingsklimaat voor bewoners en ondernemers beter wordt. Naast snel internet is een prettig leefklimaat voor sommige sectoren een belangrijke vestigingsfactor. En hoe drukker West-Nederland wordt, hoe meer behoefte er is aan rustige gebieden om te recreëren.

- **Landbouw**

De combinatie van landbouw en natuur is essentieel voor de ontwikkeling van het Nederlandse landschap. Een groot deel van het Nederlandse landschap is agrarisch landschap. Veel van deze landschappen hebben nog steeds (internationale) kwaliteit. Echter, de landbouw bevindt zich in een crisis, die zich onder andere uit in het feit dat minder dan de helft van de huidige boeren een opvolger heeft. Daarnaast is de

maatschappelijke druk om te veranderen steeds groter geworden. Een oplossingsrichting op bedrijfsniveau is natuurinclusieve landbouw. Boeren die met natuur gaan werken, kunnen rekenen op een groter maatschappelijk draagvlak. Op regioniveau liggen er grote kansen in de nieuwe coöperaties waarin boeren en natuurbeheerders gezamenlijk visie gaan ontwikkelen voor de ontwikkeling van het landschap.

- **De natuur in de stad**

De natuur in de stad krijgt ook een steeds belangrijker plaats als eigenstandig ecosysteem, als buffer tegen wateroverlast, hittestress, vervuilde lucht en als bron van bezinning. Steeds meer soorten vestigen zich in de stad, maar de aantallen per soort nemen af. Veel potentie dus, maar er valt nogal wat te doen om dit gerealiseerd te krijgen.

Positie lectoraten op hogescholen

In dit krachtenveld positioneert het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer zich. In landschapsinrichting en -beheer in de breedste zin worden de belangen van verschillende maatschappelijke actoren op een integrale manier bediend, waarbij natuur een middel en doel tegelijk is. Het lectoraat heeft zoals alle lectoraten, vier doelstellingen: onderwijsvernieuwing ondersteunen, docentont-

Het vogeleiland Griend na herstel. (illustratie: Wim Dasselaar Natuurmonumenten)

wikkeling ondersteunen, zichtbaar zijn in de maatschappij en nieuwe kennis ontwikkelen voor werkveld en onderwijs. Bij duurzaam landschapsbeheer gaat het hierbij om het verbrede van de op zich prima ecologische basis die er in hogeschool Van Hall Larenstein en het daaraan verbonden werkveld aanwezig is. De vernieuwing gaat vooral over het herkennen van maatschappelijke behoeften en de creativiteit om hiervoor een natuurlijke oplossing voor te vinden.

Het belangrijkste middel voor een lectoraat om aan deze doelstellingen invulling te geven is het uitvoeren van projecten. Deze worden in de volgende artikelen in dit nummer van Groen verder uitgelicht. Deze projecten passen in de geschetste trends doordat hierin natuurbeheer in een maatschappelijk kader wordt gezien (wat draagt natuurbeheer bij aan maatschappelijke behoeften?), waarbij naast ecologische kennis ook sociale, economische en procesmatige kennis op een integrale manier noodzakelijk is. Aandacht voor een integrale kijk is ook de belangrijkste boodschap van het lectoraat richting onderwijs en docenten. De uitkomsten van de projecten kunnen voor onderwijs en werkveld een manier zijn om het nieuwe denken onder de aandacht te brengen.

Onderwijsopgaven

Het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer legt de focus in de vernieuwingsopgave op ecosysteemdiensten, governance en uiteraard natuur- en landschapskwaliteit. Ecosysteemdiensten zijn een handig hulpmiddel om breder over de waarden van natuur en landschap voor maatschappelijke vraagstukken na te denken. Nieuwe manieren van organiseren, meer van onderop en vaak in samenwerking met veel partijen - ook wel governance genoemd - zijn daarbij noodzakelijk. We zullen ook exper-

menteren met netwerklere, ook wel lerende netwerken genoemd, waarbij werkveld, onderzoekers, docenten en studenten allen hun kracht in projecten inbrengen en van elkaar leren.

Natuurinclusief denken moet gemeengoed worden, ook in hogescholen (zie ook het interview met Marc van den Tweel in dit nummer). Deels zou dit kunnen plaatsvinden door een vleugje groen gedachtegoed in andersoortige opleidingen te planten (wat overigens her en der al gebeurt).

Het concept 'building with nature' biedt goede aanknopingspunten om ook in de technische opleidingen aan natuur aandacht te besteden, net zo goed als het in de agrarische opleidingen via het concept natuurinclusieve landbouw mogelijk is om aandacht te besteden aan de meerwaarde van natuur voor het boerenbedrijf. Toekomstige natuurbeschermers moeten vooral goed op de hoogte zijn van deze ontwikkelingen in andere sectoren om natuurinclusief denken te promoten.

De nabije toekomst

Natuur is overal, dat wordt het nieuwe credo. Waar we eerst de natuur vooral in natuurgebieden zochten, willen en kunnen we nu de boodschap verkondigen dat natuur overal een wezenlijke bijdrage levert aan welzijn en welvaart. Dat het gaat om het herkennen van de kansen daartoe en de creativiteit om hier vorm aan te geven. Dit betekent dat natuur steeds vaker in samenspraak met maatschappelijke partijen zal worden ontwikkeld, dat natuurbeschermingsorganisatie daarop niet het monopolie hebben en dat dat helemaal niet erg is, want op deze manier zullen veel meer mensen de waarde voor natuur gaan zien. Daar zit de wezenlijke vernieuwing in het natuurbehoud die de afgelopen twintig jaar is ingezet en de komende twintig jaar stevig moet worden uitgebouwd.

tekst noortje krikhaar
SAMEN KUNNEN WE VEEL BEREIKEN

Natuur beschermen mét mensen

Natuurmonumenten zet zich in voor natuur en landschap in heel Nederland, niet alleen voor het beheer van de traditionele natuurgebieden. Natuurmonumenten wil dat doen samen met mensen, bewoners in de steden, boeren op het platteland.

Marc van den Tweel, algemeen directeur Natuurmonumenten, en Derk Jan Stobbelaar, lector Duurzaam Landschapsbeheer Hogeschool Van Hall Larenstein, wisselden gedachten uit over natuurbeheer.

Het tweegesprek begon met een opmerking van Derk Jan Stobbelaar dat het steeds duidelijker wordt dat natuur ook een economische waarde vertegenwoordigt. Zo is uitgezocht dat de natuurontwikkeling in het Rijnstrangengebied in Gelderland heeft gezorgd voor veel nieuwe werkgelegenheid. Marc van den Tweel ziet dat en is daar blij mee, maar heeft toch ook zijn bedenkingen tegen deze economische benadering.

Hij verwacht meer van het betrekken van mensen bij de natuur, dan van het trachten te redden van natuur door er veel geld aan te verdienen.

‘Een gebied als De Hoge Veluwe bijvoorbeeld kan geld opbrengen, maar lang niet alle natuurgebieden kun je zo gebruiken dat ze winst opleveren. Zo kost het beheer van het vogeleiland Griend veel geld zonder dat dit economisch gezien iets oplevert. Kan deze natuur in een wereld overleven waarin vooral de economische waarde van de natuur wordt benadrukt?’ Derk Jan Stobbelaar gaf aan dat als het duidelijk is dat een gebied als Rijnstrangen maatschappelijk zo veel

oplevert, we ook kunnen afspreken dat dit geld via belastingen terugvloeit naar het gebied. Want dat is nu het probleem voor de beheerders ter plekke: het geld dat met de natuur wordt verdiend, komt niet aan hen ten goede. Van den Tweel reageerde hierop door te stellen dat de rol van de landelijke politiek in het natuurbeheer nu zo anders is geworden, dat dit soort oplossingen voorsnog niet aan de orde zijn. Hij opteert zelf voor een lokale benadering.

'In Amsterdam komen steeds meer groene daken, in Rotterdam worden stoeptegels gelicht om ruimte te geven aan stadsnatuur. We brengen de natuur weer dichterbij de

stad door onder andere bossen te plannen rond grote steden.'

In 2015 droeg de gemeente Rotterdam de gemeentelijke graslanden in de Zuidpolder (70 hectare), aan de noordkant van de stad, over aan Natuurmonumenten. Gemeentegronden in de naastgelegen polders Schieveen en Schiezone waren eerder al overgedragen aan de natuurbescherming. Vanaf dat moment werd de herinrichting van de polders voor natuur en recreatie voortvarend in gang gezet. Er is onder andere een 'toegangspoor' met een informatiecentrum en een wilde bloementuin in dit nieuwe gebied gekomen. 'Waar op landelijk niveau de natuur geen

verkiezingsitem is, zie ik op lokaal niveau een heel ander besef optreden. Daar maakt het niet uit van welke partij een wethouder is, ze zien allemaal de waarde van groen.'

De Nederlandse natuur over vijftig jaar

West-Nederland wordt steeds drukker.

Marc van den Tweel: 'Dat de steden daar naar elkaar toegroeien, is onomkeerbaar, maar dat mag niet ten koste gaan van de natuur. Natuur is namelijk niet *nice to have*, maar noodzakelijk. Natuur maakt gezond en zorgt daarnaast ook voor een fijne en veilige leefomgeving. Natuur is cruciaal voor ieders gezondheid, het klimaat en onze economie. We kunnen niet zonder.' Daarom richt Natuurmonumenten zich in West-Nederland op het ontwikkelen van de Groene Metro-pool. De natuur in de steden moet in samenwerking met bestuurders en vooral ook met bewoners worden vormgegeven. Aan natuur rondom de steden wordt nu hard gewerkt (zie kader).

Derk Jan Stobbelaar: 'De andere pool van dit spectrum zijn de 'lege' gebieden, waar Natuurmonumenten in samenwerking met andere natuurbeheerorganisaties een visie neerlegt voor het ontwikkelen van grote nationale parken, waar natuurlijke processen weer meer kunnen optreden. Maar het vergroten van de nationale parken betekent vanzelf dat er ook (meer) mensen in deze parken komen te wonen. Dat is een kans om die mensen te betrekken bij natuurbeheer, door de economische en sociale ontwikkelingspotentie van deze gebieden te benadrukken.' Marc van den Tweel vult aan: 'Als mensen in een nationaal park wonen, moet daar ook economische activiteit zijn. Mensen die alleen maar genieten van natuur, betalen niet mee aan het beheer ervan. Dat is, zeker nu de rol van de overheid ingrijpend is veranderd, een probleem. Je kunt 'vergoedingen' genereren door bijvoorbeeld vergunningen te verlenen, maar ook kunnen vrijwilligersbijdragen aan natuurbeheer. Denk bijvoorbeeld aan de vrijwilligers die de mountainbikeroutes over de Utrechtse Heuvelrug onderhouden. De routes daar zijn in bruikleen gekregen van de terreineigenaren en worden door de vrijwilligers zelf in stand gehouden.'

Tussen deze polen van stad en grote nationale parken bevinden zich volgens Van den Tweel en Stobbelaar de waardevolle cultuurlandschappen waar de natuur wordt

Polderpad Noordrand Rotterdam (foto © Natuurmonumenten Maarten van de Ven)

Groen rond de grote steden

'De afgelopen vijftien jaar heeft Natuurmonumenten zich actief ingezet voor bescherming van de schaarse groene ruimte bij grote steden als Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. Voor ruim 300 hectare polderlandschap aan de noordkant van Rotterdam is bescherming en publieke toegankelijkheid nu gegarandeerd. Natuurmonumenten gaat hier de vogels, vlinders en bloemen terugbrengen in het landschap, samen met toekomstgerichte stadsboeren en de gemeente.' De inwoners van Rotterdam krijgen speelnatuur, enkele stadsboerderijen en landwinkels, een landgoedpark met horeca, pluk- en picknickweides, uitzichtpunten en een ruim netwerk aan fiets- en wandelpaden in de buurt. Natuurmonumenten is partner in de ontwikkeling. Het nieuwe groengebied grenst aan drukbezochte parken als Lage Bergse Bos en Kralingse Bos. Het Polderpad, een nieuw fietspad van Rotte tot Schie, gaat al deze bossen, parken en polders met elkaar verbinden. Het groen aan de noordkant van de stad biedt inwoners van Rotterdam bovendien een poort naar Midden-Delfland. In dit 'Central Park' van de Randstad - tussen Rotterdam, Delft en Den Haag - heeft Natuurmonumenten diverse eeuwenoude natuurgebieden, waaronder enkele eendenkooien.

Burgemeester Aboutaleb verwoordde de doelstellingen van Natuurmonumenten kort en krachtig: 'Dit zijn de zuurstoflonden van

gevormd in samenwerking met de boeren die daar wonen en werken. Het karakter van deze gebieden is vooral gebaseerd op de afwisseling tussen natuurgebieden en landbouw; een afwisseling die zeer aantrekkelijk is voor mensen en ook belangrijk voor planten en dieren. Ook hier is sprake van samenwerking, in dit geval met boeren,

een versteende regio, een fantastische buffer die moet worden beschermd tegen de oprukkende Randstad.'

Rotterdam heeft verrassend veel binnenstedelijk groen (gemiddeld 77 m² per woning), zo wijzen cijfers van onderzoeksbureau Alterra uit. De Maasstad scoort daarmee beter dan Amsterdam, Utrecht en Den Haag. Maar ook buitenstedelijk groen is van groot belang voor de kwaliteit van een stad. Vooral de mogelijkheid voor de stadsbewoner om dat groen te bereiken speelt hier een belangrijke rol. In Amsterdam, Den Haag en Utrecht zijn veel en goede groene routes vanuit de stad naar het buitengebied. In Rotterdam is dat een knelpunt, zo blijkt uit analyses van de onderzoekers van Alterra. Nieuwe fietsverbindingen naar het buitengebied zijn nodig. Het groen aan de noordkant van de stad, met het nieuw aan te leggen Polderpad, is dan ook van groot maatschappelijk belang. Bij toekomstige bouwprojecten moet verdere barrièrewerking tussen binnenstedelijk en buitenstedelijk groen in Rotterdam worden voorkomen.

Groen rond Utrecht

De inwoners van Utrecht kregen er in 2015 een groen recreatiegebied bij ter grootte van 150 voetbalvelden: Parkbos de Haar. Aan de westkant van Utrecht, op landgoed Haarzuilens, plantte Natuurmonumenten samen met mensen uit heel Nederland 70.000 bomen.

de sleutel tot verdere ontwikkeling van de natuur.

Derk Jan Stobbelaar: 'Dan hebben we al met al een aardig beeld ontwikkeld voor de ontwikkeling van natuur in Nederland, alleen de intensieve agrarische gebieden hebben hierin nog geen plek gekregen.' Marc van den Tweel: 'Nog niet zo lang geleden hebben wij de om-

Parkbos de Haar (foto © Natuurmonumenten Geurt Besselink)

Parkbos de Haar (foto © Natuurmonumenten Geurt Besselink)

Van het bos op landgoed Haarzuilens worden Nederlanders mede-eigenaar door een boom te kopen. 'Zo krijgen inwoners, in dit geval die van Utrecht, meer natuur en steunt men de beweging waar Natuurmonumenten voor staat. En dat is strijden voor de natuur, samen met iedereen', aldus Van den Tweel. Er zijn circa vijftig verschillende soorten bomen en struiken aangeplant. Op het landgoed zijn bovendien meer wandelpaden, struinpaden, bloemrijke weides, fietspaden, vijvers en speelplekken aangelegd.

slag naar intensievere samenwerking met de landbouw gemaakt. We zien het belang van deze samenwerking in, maar we hebben nog niet overal een oplossing voor. We trekken nu wel mensen aan met een landbouwachtergrond.' Derk Jan Stobbelaar merkt op dat je bruggenbouwers nodig hebt, zoals Jan Roodhart (van Natuurmonumenten) in Eemland.

Eemland (foto® Natuurmonumenten Martin van Lokven)

Marc van den Tweel veert op: 'Dat is een goed voorbeeld. Hij heeft een agrarische achtergrond, hij spreekt de taal. Mede door hem en zijn medewerkers en de manier waarop hij samenwerkt met de boeren, gaat het zo goed met de weidevogels in Eemland.'

Ecosystemen herstellen

De urgentie om iets in de agrarische gebieden te doen is Natuurmonumenten niet ontgaan. Daarom gaat Natuurmonumenten met ecooloog Willem Ferwerda in de veengebieden aan de slag. Willem Ferwerda wil ecosystemen in crisis herstellen en is aanvoerder van de Duurzame 100 van dagblad Trouw. Hij vindt dat de mens de door hemzelf veroorzaakte problemen als de uitputting van landbouwgronden, gekapte wouden

en bossen en het uitsterven van soorten, het hoofd moet bieden. Het gaat immers om de middelen van bestaan van de mens: de beschikbaarheid van water, voldoende voedsel, leefbaarheid, banen en veiligheid. Ferwerda benadrukt dat een ecosysteem ook versneld kan herstellen. 'Als je op de juiste plek drukt, versterken processen elkaar.' Marc van den Tweel is het met Ferwerda eens: 'Verlies van biodiversiteit is verlies van zingeving van ons leven.' De landbouw moet verduurzamen en ook Natuurmonumenten pakt zijn taak in deze opdracht. 'Natuurmonumenten stond lang met de rug tegen de landbouw aan en ook omgekeerd. Nu zijn de signalen voor samenwerking bemoedigend. We werken aan nieuwe verhoudingen en dat is ook hard nodig.'

Natuur in het landelijk gebied

Natuurmonumenten blijft zijn natuurgebieden ontwikkelen. Zo werd in september 2016 een nieuwe waterberging aangelegd in het gebied rond de Akerdijkse Plassen. In het gebied werd op 6 hectare in totaal circa 15.000 m³ grond afgevoerd. Hierdoor ontstond een lager natter land waar riet zal gaan groeien. Dat betekende een uitbreiding van leefgebied voor soorten als de roerdomp en de blauwborst.

Het aanleggen van de waterberging is noodzakelijk om de toekomstige buien goed op te vangen. Daarmee wordt zichtbaar hoe natuur een bijdrage kan leveren aan maatschappelijke behoeften en daar tegelijkertijd zelf ook sterker door kan worden.

De Akerdijkse Plassen zijn ooit ontstaan door kleinschalige veenwinning. Met de uiteindelijk gewonnen turf werden de ovens gestookt waar het Delfts blauw in werd gebakken. Nu wisselen moeras, plas, wei en bos elkaar af in het natuurgebied. Door deze afwisseling vinden veel verschillende diersoorten hier een plekje.

Zo zijn er elk seizoen andere vogels te bewonderen. In het voorjaar vind je er broedvogels zoals de grasmus en watersnip. Ook weidevogels als de grutto en tureluur voeden in het natuurgebied hun kroost op. Groepen aalscholvers bouwen nesten in bomen en broeden in kolonies rond de plassen. In het voorjaar en de late herfst zijn er vogels als de witgat, kemphaan en groenpootruiter. Zij vullen in de Akerdijkse Plassen hun reserves aan op de doortrek van noord naar zuid en terug. In de winter dobberen er duizenden eenden en ganzen in het natuurgebied.

Om de vele vogels die er leven de rust en ruimte te gunnen, is het natuurgebied normaal gesproken niet toegankelijk. Er worden zo nu en dan uitzonderingen gemaakt tijdens rondleidingen en excursies.

Mensen binden aan het landschap

Centraal staat het binden van mensen aan het landschap. Marc van den Tweel: 'Ik kom oorspronkelijk uit Nijkerk. Daar heeft Landschapsbeheer Gelderland een klompenpad gemaakt. Dat pad is voor de mensen daar van grote betekenis. Dit klompenpad gaat door het kasteelbos van Oldenaller, over boerenland, langs houtwallen, beken en over heide. De afwisseling van cultuur en natuur bepaalt hier de sfeer. Je kunt je verdiepen in de verhalen over een streek. Er zijn apps om je de weg te wijzen. Kortom, cultuurhistorie en natuur kunnen elkaar versterken in de beleving van het landschap. En dan niet alleen de grote cultuurhistorie, maar ook de

persoonlijke geschiedenis, die van de opa's en oma's die het land hebben gevormd en gebruikt. Zo kan een klompenpad een opstap voor behoud van natuur zijn.'

Het landschap verrommelt, daar zijn beide heren het over eens, maar, benadrukt Marc van den Tweel: 'We moeten de natuur beschermen met behulp van mensen.'

Onderwijs

Derk Jan Stobbelaar ziet in dit voorbeeld aanknopingspunten voor een versteviging van de sociale component van het mbo, hbo, universitaire natuuronderwijs in Nederland. Marc van den Tweel wil nog eerder beginnen. 'Daarom hebben we OERRR dat alle

Experiment bij de stad Groningen

Natuurmonumenten doet er ook alles aan om mensen bij de natuur te betrekken. Een voorbeeld daarvan is het experiment aan de rand van natuurgebied De Onlanden bij de stad Groningen met omwonenden van de boerderij aan de Madijk 1 in Eelderwolde. Op De Onlanderij is een natuurlijke speelplek gecreëerd. Kinderen kunnen hier klimmen en klauteren over boomstammen, spelen bij de natuurlijke watertafel en gangen graven in de zandbak. Achter de boerderij is een blotevoetenpad gemaakt. Ervaar hier modder tussen je tenen en kriebelend gras onder je voeten. Daarnaast is er ook nog de mogelijkheid om je eigen hut te bouwen in het huttenbos. Het 'boswachter Bart'-schuurtje is ingericht door vrijwilligers van Natuurmonumenten en een startpunt voor excursies. Er zijn allerlei vondsten te zien, deels uit De Onlanden. Er liggen veren en schedeltjes, een goede kaart om je op het gebied te oriënteren en je vindt er veel over de geschiedenis van de omgeving. Natuurmonumenten heeft sinds vorig jaar een stuk grond voor een moestuin in bruikleen gegeven aan omwonenden, verenigd in stichting De Onlanderij. Hier maken bewoners van de wijk gebruik van, maar ook de kinderopvang die gevestigd is in de wijk Ter Borch.

kinderen van 0 tot 12 jaar zelf de natuur laat ontdekken. Landschap voor de toekomst veiligstellen betekent ook dat je kinderen moet leren hoe belangrijk natuur is. Het lijkt soms wel of kinderen niet meer vies mogen worden. Wij laten ze in bomen klimmen. We hebben in een paar jaar tijd hier talloze nieuwe leden mee gewonnen. Het kan dus wel, kinderen interesseren voor natuur.'

De overheid trekt zich terug, bezuinigt en stelt beperkt budget beschikbaar. De rol van Natuurmonumenten wordt daardoor nog belangrijker. Deze organisatie beschermt overal in Nederland natuurgebieden, waardevolle landschappen en cultureel erfgoed.

Dat gebeurt door natuur aan te kopen, te beheren en toegankelijk te maken voor iedereen. Vrienden, vrijwilligers, leden en bedrijven steunen Natuurmonumenten. 'Vijf tot zes miljoen mensen komen gemiddeld tien keer per jaar in onze natuurgebieden', vertelt Marc van en Tweel trots. Hij ziet de toekomst dan ook met vertrouwen tegemoet. 'De hoge biodiversiteit in ons land biedt mogelijkheden. De dialoog tussen partijen die elkaar vroeger negeerden, is opengelopen. We kunnen samen veel bereiken.'

tekst marianne schuerhoff & judith santegoets

Vrijwilligerswerk in het landschap, wat is het waard?

Natuur en vrijwilligers: een goede combinatie

Actieve burgers en landschap, het is een welbekende combinatie. Al bij de oprichting van huidige natuur- en landschapsbeheerorganisaties zoals de provinciale Landschappen en Natuurmonumenten waren burgers betrokken. Ook nu nog zijn er veel mensen actief in landschapsbeheer, bijvoorbeeld als vrijwilliger.

Vrijwilligers werken zowel in opdracht van een organisatie, als op eigen initiatief. Sommige vrijwilligersgroepen specialiseren zich in wilgen knotten, snoeien van hoogstamfruitbomen of het onderhoud van klompenpaden; andere groepen richten zich op natuurontwikkeling van een heel gebied. Vrijwilligers werken op terreinen van gemeenten, waterschappen, Landschappen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en particuliere eigenaren. Om een idee te geven: tussen de 37 en 49 procent van de Nederlanders doet aan een vorm van vrijwilligerswerk (CBS 2012). Een op de tien Nederlanders voert activiteiten uit die met landschapsbeheer te maken hebben. Die activiteiten variëren van een nestkastje ophangen vlak bij

huis tot afval opruimen (European Commission 2015).

Hoewel natuur- en landschapsbeheer door vrijwilligers dus geen nieuw fenomeen is, is het de laatste jaren in een nieuw daglicht komen te staan. Dit heeft te maken met de veelvuldige wijzigingen in beleid en financiering van natuur- en landschapsbeheer (Schuerhoff & Ruijs 2016). Terreinbeheerders zoeken daarom naar alternatieve vormen van beheer en financiering om natuur een stabiele basis te geven en de inzet van vrijwilligers is daar een voorbeeld van. Dit sluit aan bij de maatschappelijke trend om als burger zelf meer verantwoordelijkheid te dragen voor het algemeen welbevinden. Deze 'participatiemaatschappij' of 'energieke samenleving' is echter niet alleen een initiatief van organisaties. Ook burgers zelf nemen initiatief en kloppen met hun ideeën aan bij gemeenten of bij andere terreinbeheerders voor ondersteuning. Zowel terreinbeheerders die op zoek zijn naar vrijwilligers, als vrijwilligers die zichzelf organiseren leveren dus een bijdrage aan het beheer van het Nederlandse landschap.

Natuurbeheer door vrijwilligers in de knel

Hoewel vrijwilligerswerk belangrijk is voor het natuur- en landschapsbeheer, worden organisaties die dit vrijwilligerswerk ondersteunen, geconfronteerd met minder middelen om het werk te begeleiden. Vrijwilligers krijgen weliswaar geen salaris, maar dat betekent niet dat het werk kosteloos gedaan kan worden. Faciliteren van vrijwilligers in de vorm van coördinatie, trainingen of materiaal is noodzakelijk. Deze ondersteuning is belangrijk voor de kwaliteit en samenhang van het werk. Bovendien kunnen ondersteunende organisaties praktische problemen oplossen voor vrijwilligers, zoals geschikt gereedschap aanleveren. Dit type problemen zorgt er anders soms voor dat vrijwilligers afhaken (Muilwijk en Bleumink 2011).

Twee organisaties die al van oudsher werken met vrijwilligers zijn Stichting Landschapsbeheer Gelderland (SLG) en Landschap Erfgoed Utrecht (LEU). Zij fungeren als schakel tussen de vrijwilligersgroepen en de terreinbeheerders en decentrale overheden. Zij signaleren dat het aantal vrijwilligers de afgelopen jaren toeneemt (zie kader 'Groeidend aantal vrijwilligers in het landschap').

De waarde van ecosysteemdiensten in beeld

De waarde van vrijwilligerswerk in het landschap uitdrukken, hoe doe je dat? Dat kan met de zogenaamde ecosysteemdienstenbenadering. Een ecosysteemdienst is bijvoorbeeld hout, schone lucht of een prettige omgeving om in te wandelen. In het kort zijn het 'diensten' die de natuur de mens levert (zie: Voorbeelden van ecosysteemdiensten in Nederland).

In de ecosysteemdienstenbenadering doorloop je verschillende stappen: identificeren, waarderen en verzilveren of benutten.

Groeidend aantal vrijwilligers in het landschap

Stichting Landschapsbeheer Gelderland (SLG) ondersteunde in 2009 nog 133 vrijwilligersgroepen, in 2015 was dit opgelopen tot 275. Het aantal vrijwilligers ondersteund door SLG in Gelderland is in diezelfde periode verdubbeld: van 4000 in 2009 naar 8000 in 2015. In Utrecht zien we ook een stijgende lijn: in 2015 ondersteunde LEU 206 vrijwilligersgroepen, met ruim 9000 vrijwilligers. Jaarlijks komen er meer vrijwilligers bij, in 2015 ongeveer 300. De vrijwilligersactiviteiten variëren van in het landschap werken tot gidsen in musea (LEU 2016, SLG 2016).

Vrijwilligers verrichten waardevol werk tegen lage kosten en meer vrijwilligersgroepen vragen ondersteuning aan, maar de vergoeding voor het ondersteunen van vrijwilligerswerk houdt daarmee geen gelijke tred (SLG, 2015). Om de waarde van dit type vrijwilligerswerk duidelijker te maken voert het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer van hogeschool Van Hall Larenstein een onderzoek uit voor SLG en LEU. Komend jaar gaan groepen studenten van Bos en Natuurbeheer aan de slag met dataverzameling onder begeleiding van het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer. De hypothese in dit onderzoek is als volgt: als duidelijk is wat vrijwilligerswerk aan ecosysteemdiensten in het landschap oplevert, dan is het makkelijker om financiering te krijgen van overheden voor het begeleiden van vrijwilligerswerk in het landschap.

'Voor het beheer van landschapselementen en natuurgebiedjes zijn we in toenemende mate afhankelijk van de onbezoldigde inzet van vrijwilligers en bewoners. Onze inschatting is dat zij zo'n 25 procent van alle landschapselementen onderhouden.' (SLG 2015)

Met een ecosystemedienstenbenadering kijk je niet alleen naar economische waarde, maar ook naar landschappelijke en culturele waarde. Het waarderen kan op veel manieren, bijvoorbeeld door het in euro's uit te drukken (zie kader Waarde van ecosystemediensten). Relevant

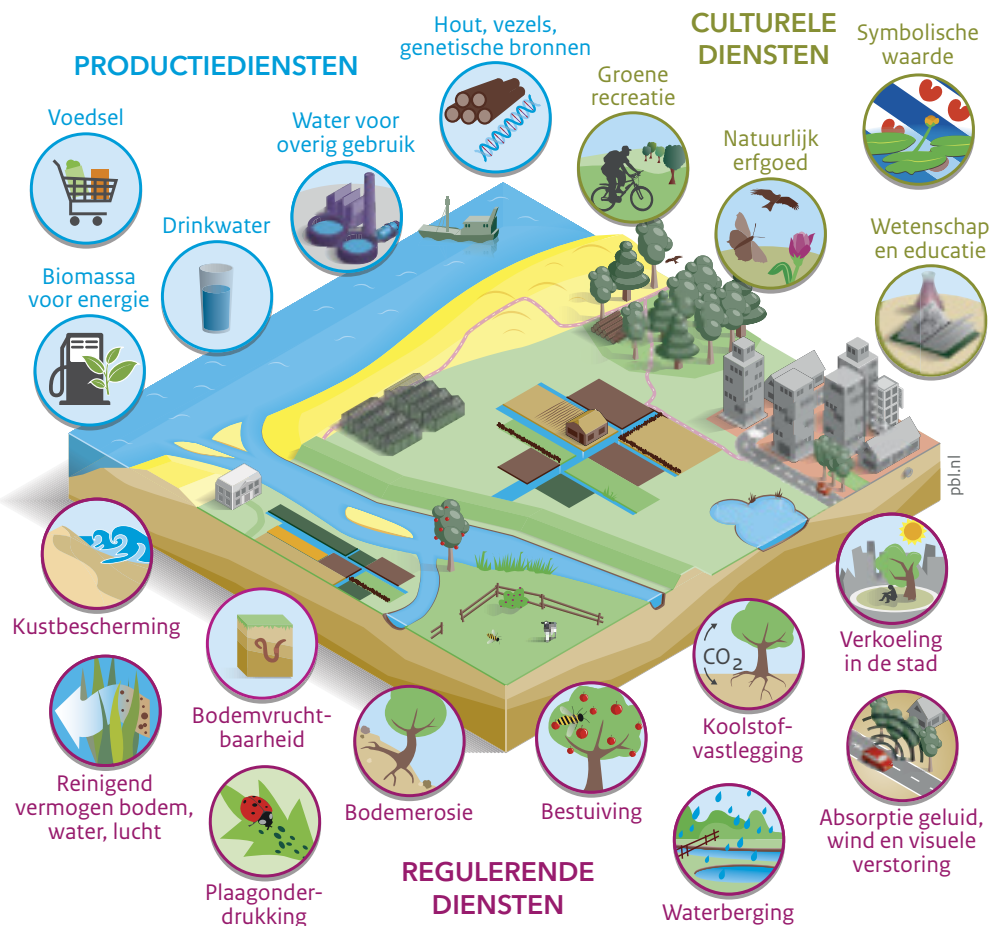
voor vrijwilligerswerk in het landschap zijn culturele diensten, zoals landschapsbeleving. Omdat vrijwilligers maatwerk kunnen toepassen bij landschapselementen leveren ze mogelijk ook meer regulerende diensten en productiediensten, zoals riet en hout.

Ecosystemediensten in de stad en in het buitengebied

Om de effecten van meer groen in de stad te bepalen en te waarderen bestaat TEEB-stad. Dit is een

instrument waarmee het mogelijk is om de waarde van groen in de stad inzichtelijk te maken (www.teebstad.nl). Behalve dat bomen of ander groen voor een prettige leefomgeving zorgen, leveren ze ook baten in de vorm van toenemende woningwaarde, verminderde zorgkosten et cetera. Voordeel van dit instrument is dat het snel een beeld geeft van de meerwaarde van groen in de stad. Wel is er vrijwel altijd extra onderzoek nodig om de specifieke waarden uit te zoeken voor elke

Voorbeelden van ecosystemediensten in Nederland

Bron: PBL, WUR, CICES 2014

www.pbl.nl

Waarde van ecosystemediensten

Het in beeld brengen van ecosystemediensten zorgt ervoor dat diensten van de natuur duidelijk worden die anders wellicht onzichtbaar zouden blijven. Internationaal is deze ecosystemedienstenbenadering bekend als The Economics of Ecosystems and Biodiversity, kortweg TEEB. Nationaal is deze ook bekend als Natuurlijk Kapitaal Nederland. De waarde van ecosystemediensten in euro's uitdrukken kan handig zijn als de 'balans' wordt opgemaakt. Zeker als investeringen in miljoenen euro's aan de ene kant worden vergeleken met de waarde van natuur in euro's aan de andere kant, levert dat een overzichtelijk beeld op. Tot zover het ideaalbeeld. In de praktijk is het arbeidsintensief om waarde toe te kennen aan ecosystemediensten, bovendien roept het vaak weerstand op. Want heeft natuur niet intrinsieke waarde? Meer over deze discussie is te vinden in Ruijs & Van der Heide (2016).

unieke situatie. TEEB-stad gebruikt kengetallen, die niet een-op-een kunnen worden toegepast op elke stad. Het instrument is geschikt om mee te rekenen, maar wordt ook als communicatiemiddel ingezet tussen 'groene' gemeenteafdelingen en de afdelingen die over infrastructuur en woningbouw gaan. Daarnaast wordt het instrument gebruikt als bewustwordings- en marketing-instrument (Van der Heide 2015). Een dergelijk instrument bestaat nog niet voor het buitengebied, maar zou nuttig zijn om de waarde van ecosystemendiensten in het buitengebied in beeld te brengen. In ons onderzoek kijken we naar de waarde van ecosystemendiensten in het buitengebied, specifiek naar landschapselementen die door vrijwilligers onderhouden worden en welke ecosystemendiensten die landschapselementen leveren.

Hoe verder met dit onderzoek

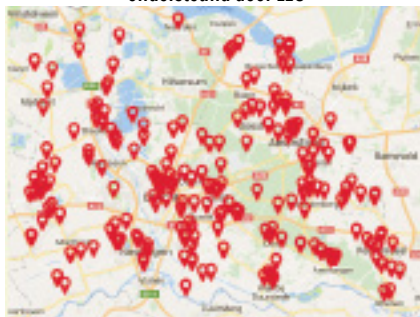
Om een goed beeld te krijgen van het vrijwilligerswerk in het landschap, concentreren we ons in dit onderzoek op het werkterrein van de twee opdrachtgevers: Utrecht en Gelderland. We kijken eerst naar de activiteiten van vrijwilligers, wat doen ze eigenlijk allemaal precies in het landschap? We weten dat de activiteiten van de vrijwilligersgroepen variëren van onderhoud voor een specifiek landschapselement tot 'biotoopontwikkeling' in een heel gebied (zie ook kader Vrijwilligers aan het werk).

De eerste fase van het onderzoek gaat over de methode: we brengen de landschapselementen in kaart met behulp van interviews en gebiedsbezoek. Het waarderen van deze elementen zal grotendeels op basis van kengetallen gebeuren. Deze aanpak gaan we eerst uitproberen op kleine schaal, bij vrijwilligersgroepen in de gemeente Renkum. Studenten die meewerken aan het onder-

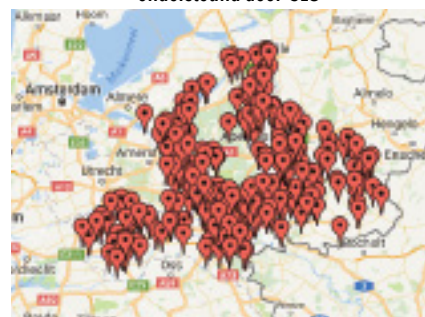
Vrijwilligers aan het werk

Vrijwilligers in Gelderland en Utrecht onderhouden klompenpaden, heggen en poelen en knotten wilgen. Ook zijn er weidevogelwerkgroepen, hoogstambrigades, steenuilwerkgroepen en bijenwerkgroepen. Sommige groepen concentreren zich op een streek of gemeente. Maar er zijn ook groepen die zich verbinden aan een park, buitenplaats of landgoed. Deze specialiseren zich niet in een landschapselement, maar werken meer in het algemeen aan natuur, milieu en kwaliteit van het landschap (bron: websites SLG, LEU).

Vrijwilligersgroepen ondersteund door LEU

Vrijwilligersgroepen ondersteund door SLG

zoek, gaan kijken welke ecosystemendiensten het vrijwilligerswerk op die plek oplevert. In de volgende fase van het onderzoek schalen we op en gaan we ook andere plekken in het landschap van Utrecht en Gelderland onderzoeken. Deze data en inzichten verwerken we vervolgens tot een rapport. Maar het blijft niet bij een rapport, ook gesprekken met stakeholders en terugkoppeling naar de vrijwilligersgroepen staan hoog op de agenda.

Conclusie

De inzet van vrijwilligers in het landschap neemt toe en daar profiteren niet alleen de vrijwilligers van, maar ook de terreinbeheerders en omwonenden. Bovendien

sluit de inzet van vrijwilligers aan op de natuurvisie van het Rijk waarin staat dat natuur meer ván en vóór de samenleving moet zijn. Vrijwilligers en landschapsbeheerorganisaties zijn overtuigd van de toegevoegde waarde van groen vrijwilligerswerk én het aantal vrijwilligers blijft groeien. Toch blijkt het lastig om de precieze effecten ervan vast te stellen en de financiering voor ondersteuning rond te krijgen. Dit onderzoek is bedoeld om de waarde van groen vrijwilligerswerk inzichtelijk te maken. Het resultaat kan de landschapsbeheerorganisaties helpen om hun rol als schakel tussen overheid en energieke burger duidelijk te maken.

Bronnen

- European Commission (2015). Special Eurobarometer 436. Attitudes of Europeans towards biodiversity
- LEU (Landschap erfgoed Utrecht) 2016 Opnieuw stijging maatschappelijke waarde vrijwilligers, LEU
- Muilwijk, M. en Bleumink, H. (2011) De winst van vrijwilligerswerk in landschapsbeheer. Een quick scan naar de sociaal maatschappelijke, ecologische, recreatieve, educatieve en economische effecten van vrijwilligerswerk in landschapsbeheer in Noord-Holland
- Ruijs & Van der Heide (2016) De (on)schatbare waarde van natuurlijk kapitaal, Tijdschrift Milieu, Mei 2016 nr. 3
- SLG (Stichting Landschapsbeheer Gelderland) 2016 Succesvol partnerschap tussen mens en landschap! Jaarbericht 2015, Stichting Landschapsbeheer Gelderland
- Van der Heide, M (2015) Evaluatie van het gebruik van de TEEB-stad tool 'Waardering van Stedelijk Groen en Blauw', Planbureau voor de Leefomgeving, Bilthoven

tekst gilbert leistra
ZIE JE HIER BROOD IN?

Nieuwe verdien- modellen ten behoefte van bos en natuurbeheer

Kijk eens naar onderstaand bos, en vraag je het volgende af ... Zie je hier brood in?

Het lijkt een rare vraag. Wie in het bos van de rust geniet, zal zich niet snel afvragen of dat stukje natuur ook 'kan werken' of 'geld kan opleveren'. Toch staat de vraag of er brood in zit, centraal in de beheerpraktijk van bos- en natuureigenaren. Bos- en natuurbeheer gaan weliswaar vaak om het behouden en beschermen van waardevolle en aantrekkelijke natuur, maar deze activiteiten kosten ook geld. Van oudsher is houtproductie een belangrijke bron van inkomsten, maar rendabel bos- en natuurbeheer blijft een uitdaging. Een uitdaging die bovendien urgenter wordt met de versoering van natuursubsidies vanuit de overheid.

Omdat de uitdaging van het werkveld ook de uitdaging is van toekomstige professionals, is de opleiding Bos- en Natuurbeheer van Hogeschool Van Hall Larenstein (VHL) samen met het werkveld op zoek naar nieuwe

verdienmodellen. Dit alles met het doel natuur blijvend te behouden en te beschermen. Om deze duurzaamheidsuitdaging handen en voeten te geven werkt VHL samen met de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) en de Vereniging van Bos- en Natuureigenaren (VBNE).

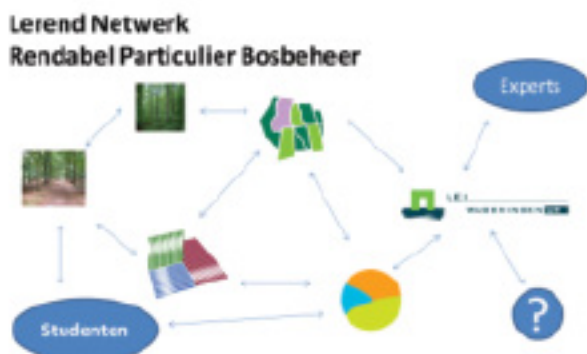
In dit artikel beschrijven wij de stappen die wij zetten in onze zoektocht naar nieuwe verdienmodellen. Uit onze zoektocht blijkt dat de vraag 'zie je hier brood in?' ook heel letterlijk kan worden genomen. Kun je ook uit bovenstaand bos voedsel oogsten en is het mogelijk als eigenaar daaraan te verdienen? Beide vragen werden tijdens onze zoektocht helder en daar wordt nu een antwoord op gezocht.

Stap 1: Creëer een lerend netwerk

Er is al veel geschreven over nieuwe verdienmodellen in relatie tot natuur. Maar wat op papier veelbelovend oogt, laat zich niet automatisch vertalen naar de praktijk van bijvoorbeeld een kleine particuliere natuureigenaar. Om die reden hebben VHL, FPG en VBNE het plan om een lerend netwerk te faciliteren waarin de concrete uitdagingen van particuliere eigenaren centraal staan. Het lerend netwerk heeft niet als doel te leren van zogenaamde best practices, maar wil aan de hand van concrete uitdagingen een collectief leerproces in gang zetten. Door de inbreng van de particuliere natuureigenaren aan te vullen met bijdragen van experts, en openstaande vragen in het groene onderwijs via studentprojecten op te pakken, willen we uiteindelijk praktische handvatten bieden die rendabel particulier beheer mogelijk maken.

Tijdens de startbijeenkomst van het netwerk eind 2015 op kennislandgoed Larenstein van VHL hebben twintig particuliere eigenaren stilgestaan bij de uitdaging die zij als individu, maar ook als collectief ervaren. Deze uitdagingen zijn thematisch als volgt in te delen:

- Waardecreatie: welke waarde kan ik aan mijn terrein toevoegen?
- Samenwerking: kan ik dat alleen of ga ik met anderen samenwerken?
- Kennis en kunde: welke kennis en kunde heb ik nog nodig?

Stap 2: Stel de vraag centraal

Vanuit het idee dat een scherpe rake vraag de aandacht legt op wat je echt wilt weten, kan een vraag veel in beweging zetten. Om deze reden is gekozen om bij elke bijeenkomst de vraag van een van de deelnemers en de onderliggende uitdaging centraal te stellen en tijdens de bijeenkomsten met elkaar mee te denken over mogelijke handelingsperspectieven.

Ter voorbereiding van elke bijeenkomst wordt de gastheer of vrouw van de bijeenkomst geïnterviewd door een bij VHL werkzame praktisch filosoof, met als doel een zo scherp mogelijke vraag te formuleren die aan het lerend netwerk kan worden voorgelegd. De vraag die in het voorjaar van 2016 centraal stond kwam van Frank Gorter, rentmeester en aandeelhouder in Landgoed Welna. Zijn vraag was:

Hoe realiseren we op een relatief eenvoudige manier waardecreatie in bestaande natuur met agro-forestry om op termijn een economisch, ecologisch en maatschappelijk beter verdienmodel te hebben?

Anders gezegd, Frank Gorter vraagt zich af hoe hij een voedselbos op zijn landgoed kan realiseren.

Stap 3: Inspireer elkaar

Met bovenstaande vraag als basis daagde Frank Gorter de 25 deelnemers aan de bijeenkomst uit om niet alleen met hem mee te denken, maar ook met hem mee te doen. Hij betoogde dat het bij landgoedbeheer niet alleen om het financiële plaatje gaat. Frank Gorter ziet nog veel meer mogelijkheden voor waardecreatie, namelijk op het gebied van ecologie, sociale verbindingen en inspiratie. Met de realisatie van voedselbossen, niet alleen op zijn landgoed maar ook elders, kunnen landgoederen volgens hem maatschappelijke meerwaarde creëren. Denk aan het produceren van noten en bessen, maar ook van grondstoffen voor medicijnen, cosmetica of nieuwe verpakkingsmaterialen. Zo kunnen eigenaren een bijdrage leveren aan een nieuwe vorm van een voedsel- en grondstoffeneconomie die niet op gespannen voet staat met ons ecologische systeem. De biodiversiteit van een voedselbos is doorgaans ook hoger dan die van een op houtproductiegericht bos. Een dergelijk bos biedt bovendien nieuwe mogelijkheden om mensen bij de natuur te betrekken. En dit alles kan op termijn ook

Wat is een voedselbos?

Voedselbossen, ook wel bekend als eetbare bostuinen, zijn een op permacultuur gebaseerde vorm van natuurbeheer of landbouw. Permacultuur is een ontwerp-systeem waarbij je de natuur letterlijk om de mens heen bouwt en de mens als onderdeel van het gehele ecosysteem beschouwt.

Een voedselbos heeft in de meest ideale vorm verschillende eerdere boom-, struik- en kruidlagen die elk meerdere functies vervullen. Enerzijds produceren de verschillende lagen allerlei eetbare en nuttige producten zoals noten, bessen, vruchten maar ook groentes. Anderzijds zorgt de grote diversiteit van het voedselbos voor ecologische diversiteit en een robuust ecosysteem.

Permacultuur en het fenomeen voedselbos komen van oorsprong uit Australië en de Verenigde Staten, maar krijgen ook in Nederland steeds meer bekendheid. Voedselbossen in Nederland worden echter bijna altijd aangelegd op oude landbouwgrond en niet in bestaand bos- of natuurgebied. Dit brengt de nodige juridische en maatschappelijke uitdagingen met zich mee.

Frank Gorter legt zijn vraag voor aan het lerend netwerk. Foto's: D. Diepenhorst

financieel van meerwaarde zijn. Zo luidt de visie van Frank Gorter voor de toekomst.

Frank Gorter wil graag een voedselbos op landgoed Welna realiseren om deze waardecreatie mogelijk te maken. Maar al snel liep hij tegen diverse vragen en problemen aan, zoals:

- beperkende wet- en regelgeving;
- hoe neem je mede-eigenaren en andere stakeholders mee in het verhaal?;
- hoe kun je als landgoed meer naar buiten gericht opereren?

Aan de hand van stellingen gingen de deelnemers in gesprek over de rol van de mens in het omzetten van natuurlijk kapitaal in financieel kapitaal.

Stap 4: Maak ruimte voor spontane initiatieven

Ter aanvulling op de uitdaging van Frank Gorter gaf voedselbospionier Wouter van Eck een lezing. In zijn

Excursie naar voedselbos Ketelbroek van Wouter van Eck.
Foto. D. Diepenhorst

Food Forest Ketelbroek brengt hij het ideaal van een voedselbos op een oude maïsakker nabij Nijmegen in de praktijk. Zijn verhaal maakte indruk. Tijdens de bijeenkomst werd spontaan een excursie georganiseerd om zijn praktijk in werking te zien.

Wouter van Eck gaf tijdens deze excursie nadere tekst en uitleg over het voedselbos en de eetbare producten die er groeien. Voor een buitenstaander lijkt het bos wellicht een grote wildernis, maar wie beter kijkt kan allerlei structuren en soorten ontdekken die door elkaar heen zijn aangeplant. Er zijn soorten die snel of langzaam groeien, met opbrengsten voor de korte of lange termijn. Het voedselbos vergde wel veel improviseren en proberen, een blauwdruk is niet beschikbaar. Er liggen nog veel vraagstukken en uitdagingen waar je als initiatiefnemer van een voedselbos mee te maken krijgt. Heb je bijvoorbeeld al een bestaand bos, of moet je bij nul beginnen? Wil je het voedselbos combineren met een natuurbestemming of ...? En hoe ontwikkel je een afzetmarkt voor

de producten die het voedselbos levert? De uitdaging is om ecologische, sociale en economische aspecten met elkaar te combineren. Uiteraard vraagt dat ook een dosis creativiteit.

Stap 5: Oogst laaghangend fruit

Frank Gorter kan vooralsnog nog geen voedsel uit zijn bos oogsten. De bijeenkomsten op Landgoed Welna en de excursie naar Food Forest Ketelbroek hebben echter wel wat in beweging gezet en zijn ambitie kan in de toekomst mogelijk worden gerealiseerd. Zo heeft hij in samenwerking met verschillende partijen een POP3-subsidieaanvraag ingediend bij de provincie Gelderland om de mogelijkheden en strategische waarde van agro-ecologie voor landgoederen te onderzoeken. Daarnaast gaat hij in 2017 samen met onder anderen Wouter van Eck een negendaagse cursus over voedselbossen op landgoederen organiseren. Verder is Frank Gorter op basis van deze initiatieven gevraagd om te helpen in het opzetten van een Green Deal 'Voedselbossen' met het ministerie van EZ, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Alterra en andere professionals.

Stap 6: Formuleer nieuwe vragen

De uitdaging van Frank Gorter staat nog recht overeind. Er moeten nog de nodige stappen gezet worden om tot een rendabel verdienmodel te komen. Een van die vervolgstappen is het formuleren van nieuwe vragen die door studenten van de opleiding Bos- en Natuurbeheer worden opgepakt. Aan de hand van de vragen die naar voren kwamen op de eerste thematische bijeenkomst op landgoed Welna, zijn drie studentprojecten gestart. Met deze studentprojecten verzorgt Hogeschool VHL niet alleen maatschappelijk relevant onderwijs voor haar studenten, maar levert als opleiding ook een bijdrage aan de praktijk in de zoektocht naar nieuwe verdienmodellen ten behoeve van duurzaam bos- en natuurbeheer.

De volgende stap!?

Het lerend netwerk heeft tot dusver effect gehad. Er is weliswaar nog geen rendabel voedselbos op Landgoed Welna, maar de eerste stappen in die richting zijn gezet. Of de beschreven stappen als blauwdruk kunnen fungeren bij de uitdaging van andere bos en natuureigenaren, moeten wij nog ontdekken, maar de combinatie van een rake vraag, bevlogenheid en het samenwerken met anderen lijkt een succesvolle combinatie te zijn.

Hogeschool VHL, FPG en VBNE gaan door met zoeken naar de concrete handvatten voor rendabel bos- en natuurbeheer. Mocht u benieuwd zijn naar hun volgende stap dan kunt u contact opnemen met gilbert.leistra@hvhl.nl.

Zes appels aan de lectorenboom

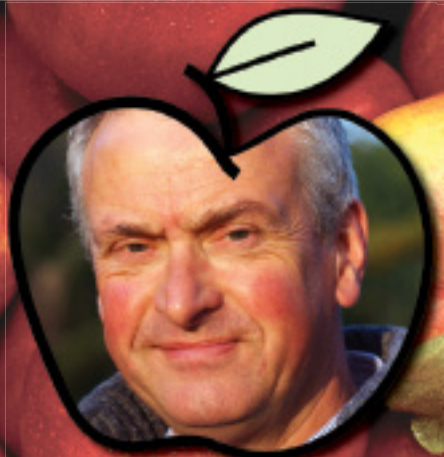

Jeroen Rijke

lector Sustainable River Management

Het lectoraat richt zich op vraagstukken om omtrent integraal, circulair en adaptief rivierbeheer. Door civiel-technische kennis bij de HAN en 'groene' kennis bij Van Hall Larenstein te combineren kunnen innovatieve oplossingen worden ontwikkeld voor het beheer van waterkeringen, uiterwaarden en het binnendijks gebied.

Jeroen Rijke is onder andere onderzoeker bij UNESCO-IHE.

Toine Smits

lector Delta Areas & Resources

Het lectoraat verdiept zich in de technieken en de maatschappelijke processen die de overgang naar de circulaire economie in de delta kunnen versnellen. Als WO en HBO intensief samenwerken kunnen we de complexe duurzaamheidsvraagstukken in de delta oplossen.

Toine Smits is hoogleraar Duurzaam Waterbeheer aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Emiel Elferink

lector Duurzaam Bodembeheer

De grote (onderzoeks-)uitdaging is om het bodembeheer economisch maar ook ecologisch weer 'gezond' te maken. We dragen bij aan het verbeteren van het bodemonderwijs in de beroepspraktijk en maken zichtbaar dat een transitie naar gezonde bodems samen gaat met bedrijfsbelang in de onderhavige sectoren.

Emiel Elferink werkt bij Bioclear.

Het lectoraat Duurzaam Landschapsbeheer is een onderdeel van de onderzoeksgroep Delta Areas en Resources (ARC). Op deze pagina's stellen de andere lectoren van ARC zich aan u voor.

stellen zich aan u voor

Paddy Walker

*lector Kust- en
Zeemanagement*

Het werven en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek in Nederland en de Cariben is een van de hoofdactiviteiten van het lectoraat. Maximale inbedding van praktijkgericht onderzoek in het onderwijs staat voorop.

Paddy Walker is marien ecooloog met als expertise het duurzaam gebruik van het mariene milieu, zowel ecologisch als socio-economisch.

Eurídice Leyequién

*lector Management of
Forested Landscapes*

De thema's van dit lectoraat zijn voedselzekerheid, ecosysteemdiensten en klimaat. Door innovatie in landbouw, het benutten van natuurlijke bronnen en sociale ontwikkelingen kunnen duurzame landschappen worden gecreëerd.

Eurídice Leyequién is onderzoeker, onder andere op het gebied van klimaatverandering en werkte aan het PhD-programma over het beheer van natuurlijke hulpbronnen in Mexico.

Noël van Dooren

*lector Duurzame
Voedsellandschappen
in Stedelijke Regio's*

Het lectoraat richt zich op een duurzame stedelijke leef-, woon- en werkomgeving, mede dankzij voedsellandschappen in de breedste zin van het woord.

Studenten kunnen bijdragen aan nieuwe ontwerp oplossingen en -strategieën voor de stad van morgen, aan de hand van een actueel maatschappelijk thema.

Noël van Dooren is onder andere betrokken bij het project 'Ontwerpen aan de metropolitane voedselregio Amsterdam'.

tekst josé meijer

COMMUNITIES BIJ NATUURMONUMENTEN

Met open armen richting de maatschappij?

De relatie tussen natuurbeheer(ders) en de maatschappij is de afgelopen decennia sterk veranderd en de term 'maatschappelijk natuurbeheer' is niet meer weg te denken uit het vakgebied.

Natuurmonumenten - Foto: Lars van den Brink

Natuurmonumenten geeft met *communities* vorm aan de betrokkenheid van de maatschappij bij zijn werk. Deze manier van werken is een voorbeeld van de verschuiving van *government* naar *governance*. De mondigere burger 'eist' een rol voor zichzelf op: hij wil meedenken en meedoen en hij neemt ook zelf het initiatief. Waar de overheid vroeger zelf haar beleid ontwikkelde en strak stuurde op de uitvoering daarvan, praat de burger nu mee over beleids- en planvorming. In deze participatiemaatschappij geeft de overheid de maatschappij haar eigen verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld in de zorg

en het onderwijs en ook in het natuurbeheer.

Dat deze trend ook de groene sector niet ongemoeid laat, is goed te herkennen in het overzicht dat Mattijssen en collega's (2015) maakten van burgerinitiatieven in het natuurbeheer. Zij brachten meer dan 260 initiatieven in kaart met een keur aan activiteiten. Deze groepen mensen houden zich niet alleen bezig met het klassieke idee van natuurbeheer – het snoeien van wilgen – maar ook met het inrichten van nieuwe natuur door onder andere het aanplanten van bomen.

Natuureducatie, ecologische monitoring of zelfs politieke beïnvloeding in planvorming behoren tot de werkzaamheden van deze groepen. Natuurmonumenten is, als natuurbeherende organisatie, niet ongevoelig voor de invloeden van de participatiemaatschappij. Ook bij het beheer in hun natuurgebieden zijn burgers betrokken: er zijn duizenden vrijwilligers die zich, op uitnodiging van Natuurmonumenten, inzetten in het beheer van natuurgebieden. Maar daarnaast weten ook steeds meer burgerinitiatieven Natuurmonumenten te vinden. Natuurmonumenten wil, naast de waardevolle vrijwilligersprojecten, ruimte bieden aan deze initiatieven. Omdat de ideeën niet altijd in lijn zijn met de doelen van de organisatie, is het zoeken naar 'gemeenschappelijke grond'. Dit betekent uiteraard geven en nemen, maar dit proces heeft ook veel potentie. Natuurmonumenten verbreedt namelijk zijn netwerk, creëert draagvlak onder een meer divers publiek en weet beter wat er speelt in de omgeving. Kortom, Natuurmonumenten staat open voor de maatschappij.

Uit ons inventariserende onderzoek blijkt dat dit goed gaat: volgens boswachters en betrokkenen verbetert de natuur- en landschapskwaliteit door het werk van de communities, de relatie met de omgeving wordt versterkt en daarnaast biedt het soms ook financiële voordelen. Dit artikel bespreekt de verschillende vormen van communities bij Natuurmonumenten en de resultaten die de werkwijze oplevert.

Communities bij Natuurmonumenten

In de eerste handreiking definieert Natuurmonumenten een community als 'een netwerk van mensen met hart voor de natuur rondom een gebied (...)

© Natuurmonumenten - NAM081038

betrokken bij dit gebied en die bij Natuurmonumenten ruimte krijgen voor eigen initiatief', bestaande uit circa twintig mensen. In een community werken Natuurmonumenten, burgers en andere organisaties samen. Dat kan door samen te beheren en samen plannen te maken: samen te werken aan een doel. Drie jaar na de introductie staat de teller rond de tachtig en met ons onderzoek hebben we van ongeveer vijftig communities een gedetailleerd beeld kunnen schetsen. Uit de telling blijkt dat ongeveer de helft van de communities sinds de eerste handreiking uit 2013 is opgezet. De andere helft is dus ouder; de oudste werd al in 1949 opgericht.

De bovenstaande definitie van communities kan door de inventarisatie worden aangescherpt. In ongeveer de helft van de communities kwam het initiatief, zoals het een burgerinitiatief betaamd, van een maatschappelijke partij. Actieve burgers klopten bijvoorbeeld aan bij de boswachter of beheerder van een gebied met een wens om karakteristieke hekwerken in de Nieuwkoopse Plassen te herstellen of de houten weidemolens in het Wormer- en Jisperveld te onderhouden. In andere gevallen nam Natuurmonumenten het initiatief om een community op te starten, bijvoorbeeld in het geval van Klankbordgroep Kardingse of de Vrijwillige be-

heerders van De Klencke. Deze twee vormen, waar de mate van initiatief het leidende principe is, lijken de definitie te bijten. Maar kennis over de participatieladder biedt daar uitkomst. Deze ladder omschrijft de invloed die burgers hebben in planvorming en de mate van vrijheid die ze hierbij krijgen (zie ook Pröpfer, 2010). Op de hoogste van de zeven treden zijn burgers initiatiefnemer tot bijvoorbeeld verbeteren van recreatieve voorziening in een gebied, nemen zij hun eigen besluiten en worden zij ondersteund door de organisatie door middel van kennis, materiaal en kunde. Op het middelste niveau zijn burgers nauw betrokken bij bijvoorbeeld de beheeractiviteiten, denken ze mee over nieuwe inrichting, maar blijft Natuurmonumenten eindverantwoordelijk. Op het laagste niveau zijn burgers slechts toevoegers of uitvoerder van beheer, zonder dat zij zeggenschap hebben over het beleid van de organi-

José Meijer werkt als docent-onderzoeker Mens & Natuur op Hogeschool Van Hall Larenstein. Ze is projectleider van het KCNL project Communities van Natuurmonumenten, waarin Hogeschool VHL samen met Natuurmonumenten onderzoek doet naar de succes- en faalfactoren van participatieprojecten. Meer informatie: jose.meijer@hvhl.nl.

satie. De rol van communities bevindt zich op het middelste en het hoogste niveau. Hoewel bij Klankbordgroep Karding en Vrijwillige beheerders van De Klencke het initiatief niet bij de burger lag, denken de burgers daar wel op actieve manier mee over plannen in de gebieden. Ze worden steeds zelfstandiger en groeien langzaam door naar het hoogste niveau van invloed.

Hoe ziet een community eruit?

De geïnventariseerde communities bestaan gemiddeld uit vijftien tot twintig deelnemers. Vaak zijn dat direct omwonenden. Zij zijn in tachtig procent van de communities vertegenwoordigd en bij elf (van de vijftig) communities zijn zij de enige groep die vertegenwoordigd is. Maar het merendeel van de groepen is divers: ook buurt- en natuurverenigingen en recreatiegroepen nemen vaak deel. Gemiddeld zijn er ongeveer vier verschillende partijen betrokken, in sommige communities zijn meer dan tien verschillende partijen vertegenwoordigd. Het voordeel hiervan is dat, door de nauwe samenwerking met verschillende partijen, de relatie met de omgeving versterkt (zie Klankbordgroep Karding). Daarnaast leren de partijen over elkaars denkbeelden en van elkaars kennis en spreken ze elkaar aan op verantwoordelijkheden.

Wat levert het werken met communities op?

Dat het faciliteren en aansturen van communities tijd kost, valt niet te betwisten. Initiatieven kloppen lang niet altijd vanzelf aan bij de juiste deur. Daarvoor heeft een natuurbeherende organisatie een netwerk nodig én een open, positieve grondhouding. Maar ook het ondersteunen en onderhouden van een community kost tijd. Boswachters bij Natuurmonumenten geven aan dat dit hun per community

gemiddeld drie uur per week kost. Hoewel dat niet veel lijkt, kan het door individuen als zwaar worden ervaren: burgers kunnen soms best veeleisend zijn. Daar staat echter tegenover dat de deelnemers aan een community aangeven gemiddeld zeven uur per week te besteden aan de community. Zij brengen daarnaast een grote hoeveelheid energie, kennis en kunde mee die, wanneer zij wordt gecombineerd met de inzet van boswachters, kan leiden tot mooie resultaten. De communities blijken meerdere voordelen te hebben voor Natuurmonumenten. Niet alleen ecologische, maar ook sociale en financiële baten worden benoemd door de respondenten. In bijna alle gevallen dragen de communities bij aan het verhogen van de kwaliteit van het gebied: soorten zoals de knoflookpad worden beschermd, gentiaanblauwtjes gemonitord, heide wordt beheerd door een schaapskudde of de toegankelijkheid wordt verbeterd door maaiwerkzaamheden. De communities dragen vaak bij aan het in stand houden van specifieke habitats die alleen kleinschalig/handmatig kunnen worden beheerd en dat is arbeidsintensief. Zonder inzet van communities zouden deze habitats onder druk kunnen komen te staan. In sommige gevallen zorgen de communities ook voor een financieel voordeel: verantwoordelijkheden worden gedeeld en nieuwe ontwikkelingen (zoals het plaatsen van bankjes, of groter: het aankopen van grond) worden nu financieel ondersteund door de omgeving. Het betrekken van burgers door middel van communities verrijkt daarnaast de relatie van Natuurmonumenten met de maatschappij. De community draagt bij aan een goede beeldvorming van de organisatie, het draagvlak en de zichtbaarheid die ze heeft in de omgeving. Burgers en maatschappelijke partijen begrijpen

Natuurmonumenten - Roelof Bos

Natuurmonumenten beter, hebben meer inzicht in de keuzes die ze maken en voelen zich meer betrokken bij de organisatie. En voor een natuurbeherende organisatie die met beide benen in de maatschappij wil staan, is dit van levensbelang.

Natuurmonumenten staat niet stil

De betrokkenheid van burgers bij natuurbeheer heeft door het nieuwe concept communities een boost gekregen bij Natuurmonumenten. Behalve door het geven van donaties en het deelnemen aan vrijwilligerswerk kunnen burgers nu op meer manieren participeren bij deze natuurorganisatie. Met communities heeft Natuurmonumenten de deur opengezet voor initiatief van burgers en blijft de organisatie ruimte bieden aan vrijwilligers. Met communities zijn nu goede eerste ervaringen opgedaan, maar tijd voor bezinning is cruciaal. Wat gaat goed en hoe kan het beter? Deze vragen beantwoorden we in het vervolg van het onderzoek.

Literatuur

- Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M., & van Dam, R.I. (2015). De betekenis van groene burgerinitiatieven; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Pröpper, I. (2010). De aanpak van interactief beleid: elke situatie is anders. Bussum: Coutinho

FRUITBOMEN IN DE OPENBARE RUIMTE

Uitdagingen voor duurzaam beheer en gebruik

Fruitbomen zijn in veel Nederlandse dorpen en steden in de openbare ruimte te vinden. Soms door behoud van een vroegere productieboomgaard, maar ook als bewuste keuze bij de groeninrichting van een wijk. En meer recent worden op initiatief van dorps- of buurtbewoners boomgaarden aangeplant die door henzelf worden beheerd. Maar is er ook een duidelijke visie op een duurzaam beheer en gebruik van deze fruitbomen? Het is de hoogste tijd om de goede ervaringen op een rijtje te zetten en tot uitwisseling van kennis te komen.

Fruitbomen in de openbare ruimte zijn niet allemaal hetzelfde. Er blijkt een grote variatie in de geschiedenis, het beheer en het vruchtgebruik van boomgaarden. Dat blijkt uit de ervaringen van Stichting IJsselboomgaarden en een inventarisatie door de Bomenstichting in 2011. Deze variatie is ook wel logisch: vaak gaat het om (delen van) oude, verwaarloosde, voorheen particuliere boomgaarden of individuele bomen die zijn blijven staan tijdens de bouw van nieuwe woonwijken. Soms zijn boomgaarden inder tijd aangekocht voor planontwikkeling, maar werd het plan (voorlopig) anders ingevuld. Ook zijn er vruchtbomen aangeplant in de openbare ruimte van nieuwe wijken en op specifieke plekken als sportparken en schoolpleinen, of aangeplant in het kader van 'eetbare steden'. Niet zelden betreft het initiatieven van bewoners – in de drie noordelijke provincies zijn op die manier recent

85 dorps- en buurtboomgaarden ingericht. Internationaal gezien is er een levendig debat over het publiek gebruik van fruitbomen, waarbij het vaak gaat over het initiatief en de betrokkenheid van burgers en de rol van de gemeente daarbij. Los van wie de fruitbomen aangeplant heeft, in termen van beheer en gebruik moeten we het als een bijzondere categorie openbaar groen beschouwen. Dit omdat fruitbomen vaak een cultuurhistorische relatie leggen met eerder grondgebruik, maar ook vanwege het (weliswaar in kilo's beperkte) aspect van voedselproductie, dat tegelijk kansen biedt op het versterken van sociale verbinding tussen mensen in een buurt: samen fruit plukken schept een band.

De uitdagingen van fruitbomen

Fruitbomen in het openbaar groen hebben allerlei positieve kanten. Alleen de bloesem al raakt bij veel mensen een snaar. Maar

Plukdag in de boomgaard van Eva Lanxmeer.

tegelijkertijd zijn er ook uitdagingen. Bij bestaande initiatieven zijn er concrete vragen over de snoei van de bomen, die arbeid en deskundigheid vereisen. En wat gebeurt er met het fruit? Mag iedereen zo maar plukken? In de praktijk blijkt dat gemeenten en initiatiefgroepen vaak verrassend weinig kennis hebben over het beheer en gebruik op de langere termijn. Maar er is wel geïnvesteerd in het inpassen van oude boomgaarden en de aanplant van jonge vruchtbomen.

Fruitbomen plant je met een horizon van zestig tot tachtig jaar. Hoe zorg je voor voldoende kennis en ervaring, en hoe wordt die kennis doorgegeven aan de toekomstige beheerders en gebruikers van deze vruchtbomen?

De directe betrokkenheid van buurt- of dorpsbewoners blijkt vaak de sleutel te zijn voor het beheer en gebruik: het gaat om eigenaarschap, letterlijk of gevoeld, en de verantwoordelijkheid voor het voortbestaan van de bomen. Dat vertaalt zich in nuttig gebruik van de oogst, in aandacht voor goed beheer en het voorkomt dat het (val)fruit vooral als een last wordt gezien.

Naast deze praktijkvragen leidt de recente aandacht voor een meer regionaal georganiseerde voedselvoorziening in een groter verband ook tot nieuwe vragen: Wat is eigenlijk de opbrengst van de huidige fruitbomen? Kan die opbrengst worden vergroot, bijvoorbeeld door beter beheer? Of nog een stap verder: moeten we niet rijkelijk nieuw fruit aanplanten, zodat er substantieel meer kan worden geoogst? Dit scherpt alle voorgaande vragen rondom beheer, bewaring en gebruik nog eens (smaakbeleving) behoorlijk aan. De gemeente is formeel eigenaar van bomen in de openbare ruimte en is dus verantwoordelijk voor aanplant en beheer. Wil de gemeen-

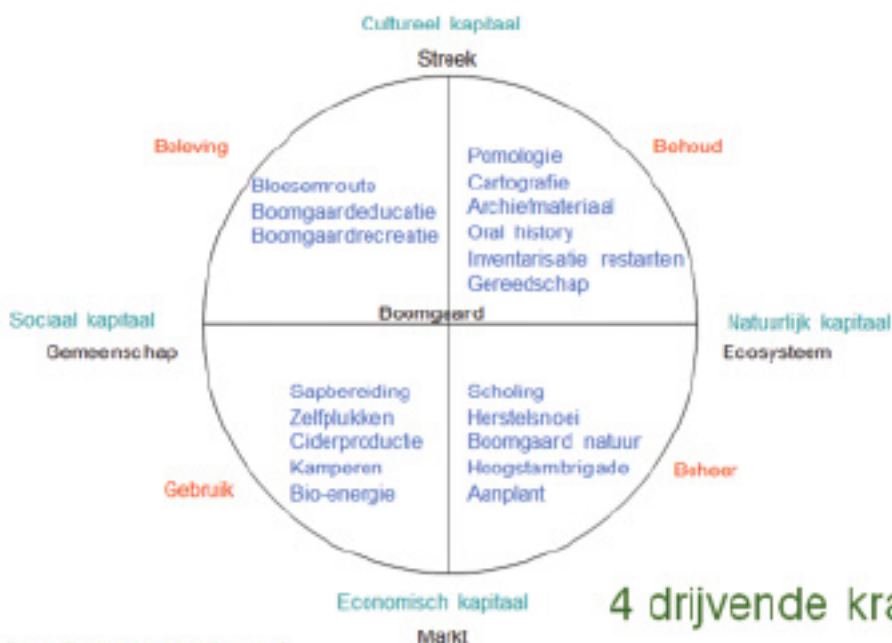
te de lat hoger gaan leggen? En hoe kan de relatie tussen omwonenden, fruitplukkers en de gemeente beter worden geregeld?

Voorbeeld Culemborg

In de gemeente Culemborg staan van oudsher veel boomgaarden. Door stadsuitbreidingen zijn boomgaarden in het stedelijk gebied komen te liggen en in het ontwerp van nieuw openbaar groen is voortgeborduurd op de traditie van fruitbomen. Een goed voorbeeld is de wijk Eva Lanxmeer waar bewoners het beheer van een verwaarloosde boomgaard op zich hebben genomen. De boomgaard ligt op het terrein van waterwinmaatschappij Vitens. Toen vanuit de aanpalende nieuwbouwwijk het verlangen werd geuit iets met deze boomgaard te doen gaf Vitens bewoners de ruimte om een plan voor onderhoud, beheer en oogst te ontwikkelen. De boomgaard, waar een wandelpad doorheen loopt, heeft een metamorfose ondergaan doordat de bomen onder begeleiding van experts teruggesnoeid zijn naar de oorspronkelijke halfstamvorm. De appels worden deels verwerkt tot sap met een mobiele pers en het sap wordt vervol-

gens verspreid onder de deelnemers. In dit voorbeeld is sprake van duurzaam beheer. Maar op andere plekken in Culemborg is het minder goed geregeld. Het beheer van veel fruitaanplant is niet gegarandeerd, de oogst wordt soms slecht gebruikt of er is melding van overlast. De toekomst van veel Culemborgse fruitbomen is onzeker, laat staan dat er bomen worden aangeplant – terwijl dat wel past in het beleid. De gemeente Culemborg heeft daarom Hogeschool Van Hall Larenstein (VHL) benaderd. Dat resulteerde in het project Vruchtgebruik, waarin twee VHL-lectoraten en Stichting IJsselboomgaarden gaan samenwerken met gemeenten, initiatiefgroepen van publieke boomgaarden. In het project bestuderen we het beheer en gebruik van fruitbomen in de openbare ruimte door praktijkvoorbeelden te analyseren. We schetsen toekomstperspectieven voor beheer, gebruik, beleving en behoud, en vertalen dat in concrete nieuwe ontwerpen voor fruitaanplant. Centraal staan de beleving en het gebruik van boomgaarden als openbare ruimte, en de organisatie van het beheer en oogsten van fruitbomen.

Concept duurzaam landschapsbeheer

www.ijsselboomgaarden.nl

Gebaseerd op Selman & Knight, 2005. Landscape as an integrating framework for rural policy and planning. www.relu.ac.uk/events/workshop170505/SelmanKnight.pdf

Nieuw onderzoek

De inzichten en ervaringen uit ons project willen we bundelen. Daarmee kunnen we gemeenten ondersteunen die behoefte hebben aan een helder toekomstbeeld. Daarnaast willen we de positie van fruitbomen in het openbaar groen versterken. Wat denken we aan uitdagingen tegen te komen? In de eerste plaats moeten we een aantal tegenstrijdigheden oplossen. Gemeentelijke overheden zullen eerder minder dan meer verantwoordelijkheid voor boomgaarden willen hebben, maar zien tegelijkertijd de toegenomen betekenis van fruitbomen voor voedsel, beleving en bewonersbetrokkenheid. Zeker als men de opbrengst van fruitbomen wil vergroten, ontstaan wellicht conflicten met cultuurhistorische- of ecologische waarden en kunnen de beheerlasten oplopen. Ook groeit het aantal betrokken partijen – er moet immers een productieketen worden opgezet – en die hebben niet per se dezelfde belangen. Wanneer we deze verschillende belangen in balans kunnen brengen, ontstaat een duurzaam perspectief. Wij bouwen daarbij voort op een model voor duurzaam landschapsbeheer dat uitgaat van vier vormen van kapitaal: het natuurlijk, cultureel, economisch en sociaal kapitaal (zie figuur).

Het natuurlijk kapitaal bestaat uit de standplaats, de bodem en andere factoren die een optimale groeiomgeving vormen. Het cultureel kapitaal is de kennis over de geschiedenis van fruitbomen in de streek, de kennis over (oude) fruitrassen, beheer en over eettradities. Het economisch kapitaal betreft de investering in aanplant en beheer van de boomgaard en de opbrengst die deze kan leveren. Het sociaal kapitaal wordt gevormd door de betrokkenheid van burgers, gebruikers, eigenaren en beheerders.

Ons project wil een bijdrage leveren aan de visieontwikkeling van Culemborg en andere gemeenten: wat is de toekomst van vruchtbomen in de openbare ruimte? Verder geven we een handelingsperspectief: hoe kunnen bewoners, vrijwilligers en maatschappelijke organisaties het gebruik en beheer van boomgaarden duurzaam organiseren? En tenslotte werken we aan draagvlak: we streven naar een breed draagvlak voor vruchtbomen in de openbare ruimte, dat zich vertaalt in geld en inzet voor het beheer en behoud ervan.

Voor meer informatie:

Rob Le Rutte (lerutte@ijsselboomgaarden.nl), Derk Jan Stobbelaar, (derkjan.stobbelaar@hvhl.nl) en Noël van Dooren (noel.vandooren@hvhl.nl).

tekst derk jan stobbelaar en hugo hoofwijk

Ecologisch pionierende boomtelers

Telen met de natuur. Het klinkt misschien zweverig, maar voor steeds meer boomtelers in Zundert is het de normaalste zaak van de wereld. Deze stevig in de klei verankerde Brabantse telers zijn zelf gestart met een meer natuurgebonden wijze van telen en staan daarmee aan het begin van een ecologische vernieuwing. Onderzoekers kunnen helpen bij deze omslag door deze kennis te verzamelen en aan te vullen, en te adviseren hoe deze experimenten kunnen uitgroeien tot een nieuwe, meer ecologische bedrijfsvoering.

De maatschappij verandert

Het is een veelgehoord probleem onder boomtelers: het gebruik van bestrijdingsmiddelen. Volgens telers is het middelengebruik de laatste jaren moeilijker geworden. De regels worden steeds strenger: er mag minder vaak en met minder middelen worden gespoten. Volgens de telers doen fabrikanten van gewasbeschermingsmiddelen niet erg hun best om voor een relatief kleine sector als de boomteelt nieuwe middelen te registreren. Sommige telers signaleren daarnaast dat de bestaande middelen steeds slechter werken. Tel daarbij op dat veel tuincentra onder druk van maatschappelijke organisaties ongespoten planten willen (terwijl ze ook geen vraatsporen of andere onvolkomenheden accepteren!) en de klem waarin de boomtelers zitten wordt duidelijk. Daarom hebben we in samenwerking met Treepport, de belangenorganisatie voor de boomteelt in Zundert, een onderzoek gedaan hoe met behulp van functionele agrobiodiversiteit de afhankelijkheid van chemische middelen kan worden verminderd, met als bijvangst meer natuurlijke elementen en een verhoging van de biodiversiteit in het agrarische gebied. Dit project kan daarmee een bijdrage leveren aan duurzaam landschapsbeheer juist waar het misschien wel het hardst nodig is; de boomteeltgebieden in Nederland staan immers niet bepaald bekend om hun hoge ecologische en landschappelijke waarden.

Voorlopers

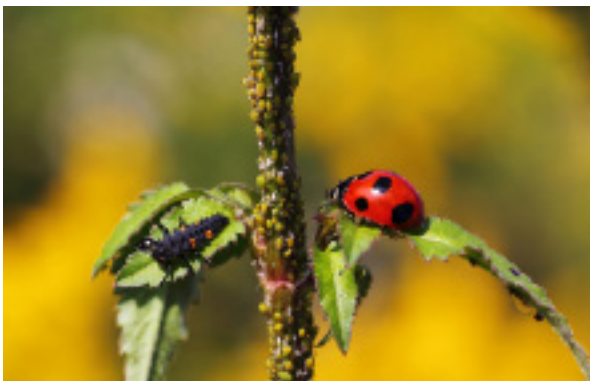
De ecologische voorlopers in de boomteelt in Zundert schatten in dat er over een jaar of twintig in het geheel niet meer mag worden gespoten. Deze telers zoeken zelf naar nieuwe wegen en doen dat vaak door te experimenteren op een deel van hun bedrijf. Daarover hebben ze

De bestaande natuurlijke elementen kunnen vaak nog een verbeteringslag gebruiken. Foto's: Derk Jan Stobbelaar

Beukenbladluis Foto: Mausboom

Bladluizen aangevallen door lieveheersbeestje en haar larve. Foto: T-Mizo

contact met andere telers, maar over het algemeen is het toch vooral een individuele aangelegenheid. De een heeft kokosmatjes in zijn potjes gelegd zodat onkruid geen kans krijgt, de ander heeft lokgeuren voor de anjermot in zijn kas opgehangen waardoor deze vlindertjes vastgeplakt raken aan een met lijm bestreken vel. Er worden aaltjes uit een potje gebruikt tegen de taxuskever. Stuk voor stuk geen revolutionaire onderdelen van de bedrijfsvoering misschien, maar de telers gaan verder. Ze werken – veelal onbewust – aan een duurzame aanpak. Deze duurzame aanpak richt zich op:

- 1 | Het versterken van de plant. Hiervoor worden middelen zoals compostthee ingezet, waardoor onder andere de bladeren harder worden en aantastingen minder kans krijgen. Bij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen gebeurt vaak het tegenovergestelde: die zorgen vaak voor een vermindering van de vitaliteit van de plant.
- 2 | Het verbeteren van de bodemkwaliteit. Een gezonde bodem is een voorwaarde voor een gezond gewas. Men zorgt voor toevoer van compost, in combinatie met matig of geen gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en beperkt bewerken van de grond.
- 3 | Het werken met schadedrempels voor akkeronkruiden. Dat wil zeggen niet preventief spuiten, maar pas ingrijpen als de onkruiden werkelijk zorgen voor een verstoring van de groei van het gewas. Akkeronkruiden zijn vaak de waardplanten voor de natuurlijke

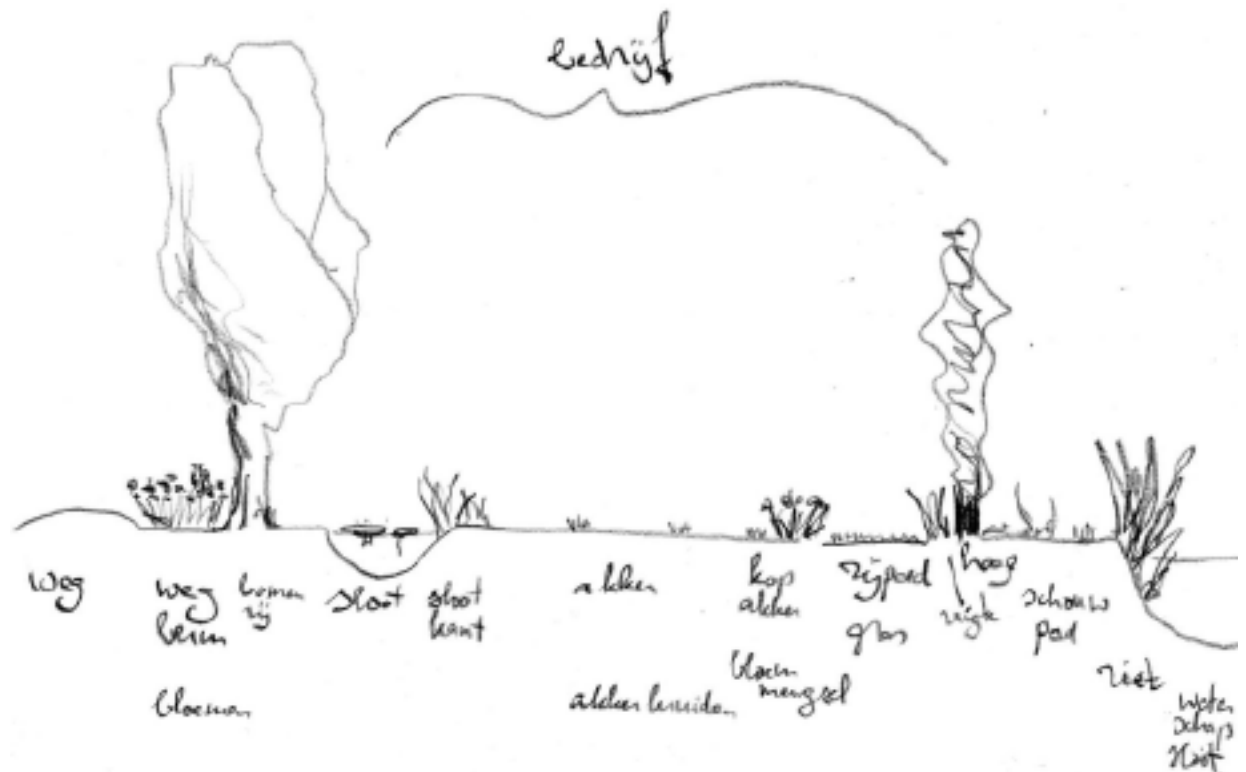
vijanden. Akker(on)kruiden groeien zeer dicht in de buurt van het gewas, waardoor de overdracht van natuurlijke vijanden zeer snel gaat. Daarom is het van belang ze te laten staan – mits ze niet te veel schade opleveren.

- 4 | Het in leven laten van natuurlijke vijanden. Door het gebruik van selectieve middelen, of nog liever van biologische bestrijding, blijven de natuurlijke vijanden van plaaginsecten in leven. Deze natuurlijke vijanden kunnen een wezenlijke bijdrage leveren aan het onderdrukken van plagen.
- 5 | Het bewust verbeteren van de habitat van natuurlijke vijanden van plaagsoorten. Hoewel er op eigen terrein vaak niet veel ruimte beschikbaar is, zijn er toch altijd wel overgebleven stukjes land die dienst kunnen doen als habitat van natuurlijke vijanden. Denk aan rijpaden, kopakkers of slootkanten, overhoekjes, bomenrijen, wegbermen, bosschages, windsingels of bergingsvijvers. Deze landschapselementen werken nu al als habitat voor natuurlijke vijanden of kunnen tamelijk eenvoudig daartoe worden opgewaardeerd.

Opvallend is dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en herbiciden indruist tegen deze nieuwe manier van werken. Deze middelen verslappen vaak de plant, zorgen doorgaans voor een slechter functionerende bodem en zijn vaak schadelijk voor natuurlijke vijanden (denk aan insecticiden) of hun habitats (zoals herbiciden). Gewasbeschermingsmiddelen en herbiciden

Nestkastje in boomkwekerij Foto: Treeport Europe

Doorsnede fictief bedrijf. Op ieder bedrijf en zeker in de omgeving daarvan is altijd ruimte voor FABB-elementen, zij het vaak beperkt in oppervlakte.

Illustratie: Derk Jan Stobbelaar

De bestaande natuurlijke elementen kunnen vaak nog een verbeteringsslag gebruiken. Foto's: Derk Jan Stobbelaar

zijn op dit moment nog nodig, maar de tendens is om ze uit het gangbare teeltsysteem te werken. Het combineren van bovenstaande strategieën kan zorgen voor een kantelpunt in het teeltsysteem, waardoor een nieuw ecologisch evenwicht wordt bereikt met veel minder teeltschade door plaagorganismen.

De onderzoekers

De onderzoekers in dit verhaal hebben twee dingen gedaan. Allereerst hebben ze goed geluisterd naar de telers: waarom kiezen zij voor bepaalde elementen van functionele agrobiodiversiteit, hoe gaan ze precies te werk, wat is volgens hen het effect? Daaruit rees het beeld op dat er zich in hun praktijk een totaal nieuw bedrijfsmodel aan het ontwikkelen is, waarbij telers met de natuur samenwerken, in plaats van ertegen. Dit beeld is vervolgens weer teruggelegd bij de telers. Zij herkenden deze ontwikkeling, maar waren verrast dat ze onderdeel bleken te zijn van een grotere duurzame beweging. Nu zij dit van elkaar weten, opent dat de weg voor gezamenlijk leren van de telers op dit terrein.

Daarnaast hebben de onderzoekers de op dit moment gebruikte praktijk van ecologisch telen in een groter wetenschappelijk kader gezet. Daarvoor is geïnventariseerd welke natuurlijke vijanden nodig zijn voor het bestrijden van de acht belangrijkste plagen in de Zundertse boom-

teelt. Vervolgens zijn de habitats van deze natuurlijke vijanden beschreven, en ook de bijbehorende inrichtings- en beheermaatregelen voor het stimuleren ervan. Dit geeft zicht op de wijze waarop de aanwezige natuurlijke elementen op de bedrijven het best beheerd kunnen worden. Tijdens het onderzoek werd steeds duidelijker dat functionele agrobiodiversiteit een verschijnsel is dat zich op landschapsschaal afspeelt en dat buurpartijen dus een wezenlijke rol spelen in het bereiken van een duurzamere teelt. Hiermee komen coalities in beeld tussen gemeenten, bewoners, imkers, waterschappen en andere partijen, die allemaal belang hebben bij meer bloeiende planten in de leefomgeving.

Het lieveheersbeestje is een van de bekendere natuurlijke vijanden. De larven van het diertje zijn gek op bladluis, maar ook andere luizen en bijvoorbeeld spintmijt staan op het menu.

Lieveheersbeestjes gebruiken nectar, pollen en/of honingdauw als er weinig prooien aanwezig zijn. Het is dus zinvol om ervoor te zorgen dat er bloeiende planten beschikbaar zijn, bijvoorbeeld in een bloemstrook of ruigtes.

Lieveheersbeestjes overwinteren achter schors, dor blad, in kieren of onder stenen en in het strooisel. Per soort zijn er verschillen: het zevenstippelige lieveheersbeestje

leeft voornamelijk in ruigtes, terwijl het tweestippelige lieveheersbeestje in bomen en struiken leeft. Die laatste soort heeft dus baat bij bosschages. Het viervleklike lieveheersbeestje leeft vooral op naaldbomen. Hij heeft amper de neiging om daarvan weg te vliegen, en lijkt zich 'vast te zuigen' aan de boom. Het is dus wijs om ook naaldbomen op te nemen in de bosschages.

Zeker wanneer een gewas net van een perceel gehaald is, kan het zijn dat er erg weinig natuurlijke schuilplaatsen voor lieveheersbeestjes over zijn. Het aanbieden van een kunstmatige schuilplaats kan dan zinvol zijn. Elk organisme heeft zijn eigen eisen en voorkeuren, maar in zijn algemeenheid kan worden gesteld dat het goed is voor natuurlijke vijanden als op redelijk korte afstand van het gewas houtige elementen voorkomen (voor overwintering) en als er gedurende een lange periode bloeiende planten te vinden zijn (voornamelijk van belang als voedsel voor volwassen natuurlijke vijanden).

Treepport

Op basis van het onderzoek heeft Treepport, de koepelorganisatie van boomtelers rondom Zundert, voortvarend gehandeld en een aantal acties ondernomen. Zo is contact opgenomen met tuincentra om de onmogelijke eisen die zij stellen aan te kaarten. Als tuincentra willen dat er milieubewust geteeld wordt, dan moeten zij accepteren dat er af en toe een hap uit een blad is genomen. Ook zullen zij actief de klant moeten uitleggen dat een vlekje op het blad juist een goed teken is, namelijk dat de plant in een gezonde omgeving is opgekweekt.

Daarnaast heeft Treepport de gemeente gevraagd of er meer bloeiende planten op gemeentegrond kunnen komen. De gemeente heeft hier positief op gereageerd en er is vervolgens gekozen voor een zeer telersgerichte oplossing door stukjes grond in te zaaien met bloemrijke mengsels.

Ook is een proef gestart op zes boomteeltbedrijven om de effecten van bloemstroken tussen de teelt te testen. Tijdens het onderzoek bleek namelijk dat boomtelers geregeld een stukje grond braak hebben liggen omdat een teelt mislukt was of de bomen verkocht. Door die stukjes in te zaaien kunnen ze positieve effecten op de natuurlijke vijanden van plaagsoorten hebben, vooral omdat deze bloemstroken zich letterlijk tussen de gewassen bevinden en de natuurlijke vijanden die in de stroken 'wonen' dus snel bij de plagen op het gewas kunnen komen.

Toekomst

Een meer op ecologische principes gestoelde boomteelt kan binnen afzienbare tijd gemeengoed worden. Om dit te bereiken moeten telers hun ervaringen gaan delen met andere telers en is een goede monitoring en begeleiding van de experimenten nodig. Op die manier kan een brede vernieuwing ontstaan die geënt is op wat de telers zelf uitvinden. Een organisatie als Treepport is van wezenlijk belang om hierin te coördineren, en ook de teeltbegeleiders spelen een belangrijke rol. Onderzoekers kunnen bijdragen door het vertalen van bestaande onderzoeks-

Bloemstroken op boomkwekerij (foto: Boomkwekerij Van Hasselt)

kennis naar de praktijk, en het plaatsen van de ervaringskennis van de telers in een groter (theoretisch) kader. Zo wordt de samenhang tussen de experimenten en vernieuwingen beter zichtbaar. Door gemeente, waterschap en andere grondbezitters bij de experimenten te betrekken is het concept van functionele agrobiodiversiteit nog veel beter vorm te geven. Dat zal niet alleen gunstige effecten hebben voor de boomteelt, maar ook voor de bijen, de landschapsbeleving van mensen en de natuurwaarde in het algemeen. Die dwarsverbanden moeten nog veel beter zichtbaar gemaakt worden.

Dit artikel is gebaseerd op:

Hugo Hoofwijk en Derk Jan Stobbelaar, 2016. Functionele agrobiodiversiteit in de Zundertse boomteelt. Op weg naar optimale inzet van natuurlijke vijanden. Een copublicatie van het koepelproject Plantgezondheid (Itobomenenvastplanten.nl/themas/koepelproject-plantgezondheid) en Hogeschool Van Hall Larenstein.

tekst roos van doorn

METHODEN EN TECHNIEKEN VOOR HET INRICHTEN VAN NATUURGEBIEDEN GERICHT OP BELEVING

De mooiste natuurervaringen mogelijk maken

Er wordt in Nederland hard aan de weg getimmerd met speelnatuur, bijzondere bankjes en blotevoetenroutes. De natuursector is zich ervan bewust dat het belangrijk is om mensen persoonlijk een band met de natuur op te laten bouwen en dat je dit bij een aantal groepen moet faciliteren. Maar soms ontbreekt het aan een onderliggende visie op recreatie. Alweer een kabouterpad? Wat is het doel ervan? Waarom juist hier? Op zoek naar een gedegen onderbouwing van inrichtingsmaatregelen voor natuurbeleving!

Afweging tussen belevings- en beschermingsdoelen

De wensen voor het beleven van natuur staan soms op gespannen voet met het beschermen van diezelfde natuur. Soms staat, fietst of speelt de natuurbeleving van de ene recreant de natuurbeleving van de andere recreant in de weg. Niet gek in een land als Nederland waar veel mensen wonen, in verhouding tot de hoeveelheid natuur. Belangrijk dus dat de dialoog tussen recreatiemedewerkers en ecologen over natuurbelevings- en natuurbeschermingsdoelen bij beheerorganisaties met goede onderbouwingen wordt gevoerd.

Als je bij terreinbeherende organisaties natuurbeleving vergelijkt met natuurbescherming, is er bij natuurbeleving vaak maar weinig tijd beschikbaar om wat dieper na te denken over de visie, doelen en maatregelen.

Zolang dit niet gebeurt, kan er geen onderbouwde afweging worden gemaakt over de inzet van terreinbeherende organisaties op natuurbeleving en natuurbescherming. Soms zijn er prachtige en succesvolle inrichtingen zoals het Boomkroonpad in Drouwen. Maar vaak wordt het budget dat er is wat ad hoc aangewend. Soms heel geslaagd, maar evenzogoed voor weinig effectieve en wonderlijke ingrepen. Zo ontstaat een wildgroei aan informatieborden, bankjes en prullenbakken op verkeerde plekken omdat de infrastructuur voor recreatie vaak nog de infrastructuur volgt die nodig is voor het technisch beheer. Wel zo makkelijk, niet altijd zo effectief. Dit kan anders.

Interpretationmethode: elk gebied is uniek

Er zijn methodes die helpen om een na-

'Het hoogste duin' uit de kernboodschap van buitencentrum Schoorl wordt zichtbaar en beleefbaar door de nieuwe trap. Foto's: Patricia van Lieshout

tuurgebied meer beleefbaar te maken. Op Hogeschool Van Hall Larenstein werken we met de interpretationmethode. Deze methode analyseert de aanwezige natuur, geologie en cultuurhistorie van de plek

om te komen tot een unieke kernboodschap, die past bij juist dit gebied. Ook in het werkveld wordt deze methode toegepast. In Schoorl is men met behulp van de interpretationmethode gekomen tot de kernboodschap:

'de hoogste duinen van Nederland, vastgelegd en losgelaten door Staatsbosbeheer'. Een kernboodschap kan richting gaan geven aan je recreatiemaatregelen. Je gaat alléén nog die dingen doen, die het ervaren van

het unieke van juist dit gebied versterken. Een fijne manier om te kunnen selecteren uit de meestal niet aflatende stroom van goede ideeën van jezelf, collega's, vrijwilligers en omliggende partijen.

In Schoorl werden op basis van de kernboodschap stevige inrichtingskeuzes gemaakt. In de oude situatie hielp een trap bezoekers de duinen in. De trap lag echter verscholen en leidde naar zomaar een duin. Geen van de routes bracht bezoekers naar het hoogste duin. Er kwam een nieuwe trap, direct zichtbaar vanuit het buitencentrum. Deze trap leidt de bezoekers naar het hoogste duin en accentueert het duin ook visueel. Het aanleggen van deze trap was vanwege het stijgingspercentage een behoorlijke uitdaging.

Er werden drie nieuwe wandelroutes gemaakt: één over de toppen van de hoogste duinen, één langs de plekken die het vastleggen van de duinen door Staatsbosbeheer laten zien en één langs plekken waar je het verschil kunt zien tussen de begroeide duinen en de opening waarin het zand mag stuiven.

Verhalen van vroeger en verhalen van nu

De interpretationmethode kijkt naar ecologie, geologie en cultuurhistorie en mixt deze tot een kernboodschap die het verhaal van het gebied vertelt. Het lastige bij de analyse is dat er altijd meerdere verhalen uit meerdere tijdslagen te vertellen zijn. Op het landgoed Larenstein van de hogeschool bijvoorbeeld is er het verhaal van het voormalige klooster, maar ook dat van de welgestelde Velpenaar die een landhuis liet bouwen vóórdat het klooster er stond. En er is het verhaal van studenten en docenten die de afgelopen tientallen jaren hun belevenissen hebben gehad in de tuin die

nu voor onderwijsdoeleinden wordt beheerd. Hoe kies je hieruit? De interpretationmethode laat zich leiden door datgene wat de meeste verwondering oproept en wat het meest beleefbaar is. Want verwondering geeft betrokkenheid en dat is het hele doel van al je inspanningen. Je wilt graag dat mensen persoonlijk een band voelen met een natuurgebied, zodat ze ervan kunnen houden en zodat ze het willen behouden.

Soms staat de keuze voor verwondering over geologische, cultuurhistorische of natuurfenomenen op gespannen voet met vertrouwdheid die mensen ook bij een gebied kunnen ervaren. In buurtbosjes is het verhaal van de bewoners die daar kunnen ontspannen en elkaar kunnen treffen, belangrijker dan de 'officiële' cultuurhistorische waarde. Voor veel studenten op Larenstein zijn voor de beleving van het landgoed hun verhalen uit hun eigen studentenleven vele malen belangrijker dan het cultuurhistorische verhaal van het voormalige klooster en landhuis. Het grasveld is de plek waar je tent stond in de introductie-

week, het bankje in de schaduw van de linde de plek waar je met je vrienden uitblies in de pauzes. Een belangrijke vraag hierbij is dus: wiens verwondering neem je als uitgangspunt?

Bezoeker is reiziger

De interpretationmethode heeft behalve een methode voor het formuleren van een kernboodschap ook aandacht voor de behoeften van een bezoeker. Ze gebruiken hiervoor de metafoor van de reiziger. Wat heeft een reiziger die in onbekend gebied komt, nodig voor een onvergetelijke ervaring? Als je kijkt naar die behoeftes, dan blijkt dat de beleving van een natuurgebied wordt gekleurd door allerlei zaken die eigenlijk weinig met de natuur zelf te maken hebben: kun je je oriënteren, is er een toilet in de buurt, voel je je welkom, kun je ergens schuilen als je wordt overvallen door extreme weersomstandigheden, kun je ergens op je gemak even bijkomen van de indrukken, kun je ergens samen zitten en ergens alleen? Je kunt de beleving van de natuur voor veel bezoekers verhogen als je wilt kijken naar deze behoeftes.

Bron: Leisure Leefstijlen uit Toolkit Natuurbeleving (Boomen en Lycklama, 2016)

Uitzicht- en uitrustpunt dat de beleving van het verhaal van het gebied versterkt: hoge stoelen in de vorm van rietpluimen in de wind in het waterrijke Westland. Foto: Roos van Doorn

Recreanten: verschillende motiefgroepen

Het is verstandig om naast de interpretationmethode ook een model te kiezen dat de behoeften van verschillende soorten recreanten verder verfijnt. Sommige recreanten komen naar de natuur voor rust, andere om actief iets te gaan doen. Bij sommige recreanten staat het

gezelschap waarmee ze op pad zijn centraal, bij anderen is dat de activiteit. Het is interessant om je gebied eens met een motiefgroepenmethode zoals bijvoorbeeld de Leisure Leefstijlen door te lichten. Voor welke groepen ben je als beheerder of terreineigenaar interessant en welke doelgroepen mis je eigenlijk helemaal?

Als je op de websites van grote terreinbeherende organisaties kijkt wat er gebeurt op het gebied van inrichting voor natuurbeleving, dan zie je vooral wandelroutes en fietsroutes, wildobservatiepunten, bankjes. Het zijn vaak veelgebruikte voorzieningen, maar wel voor een klassieke achterban: ingetogen aqua, rustig groen en gezellig lime (zie fig.1). Overigens zijn er soms prachtig vormgegeven banken en torens en paden, die de beleving van het verhaal van het gebied echt versterken.

Met de aanleg van speelbossen, waterspeelpaden en klimbossen wordt ook de gele doelgroep, die iets meer gericht is op uitdagende, actieve natuurbeleving aangetrokken. Hoe uitdagender de parcoursen, hoe meer dit niet meer door terreinbeheerders, maar door recreatieondernemers wordt opgepakt. Deze laatste bieden vaak ook arrangementen met activiteiten aan zoals het verhuren van een Segway, elektroscoter of downhillstep, al dan niet met instructeurs en eetarrangementen (aantrekkelijk voor de blauwe doelgroep), waarvoor de terreinbeheerder de infrastructuur in stand houdt. Niet voor alle alternatieve doelgroepen zijn ingrijpende

Pad dat de beleving van het verhaal van het gebied versterkt: dwars door een ven wandelen bij Bezoekerscentrum Dwingelderveld van Natuurmonumenten. Foto Natuurmonumenten Andries de la Lande Cremer

Uitzichtpunt van Natuurmonumenten bij de Sint Pietersberg: de trap en het uitstekende plateau versterken de beleving van de groeve. Foto: Natuurmonumenten Bjorn Frins

inrichtingsmaatregelen nodig: yogales in het bos vraagt om een enigszins beschutte ruimte met vlakke ondergrond die goed bereikbaar is. Of activiteiten worden soms juist op plekken aangeboden waar normaal gesproken niemand komt. Food-festivals (Smaakmakersfestival in Overijssel), muziekfestivals (Into the great wide open op Vlieland) en cultuurfestivals

Roos van Doorn werkt als docent natuurbeleving op Hogeschool Van Hall Larenstein. Ze is projectleider van het KCNL project Inrichting voor Natuurbeleving, waarin Hogeschool VHL samen met Natuurmonumenten en Alterra lesmateriaal ontwikkelt voor terreinbeheerders en studenten die zich willen professionaliseren in het inrichten van natuurgebieden voor natuurbeleving. Meer informatie: roos.vandoorn@hvhl.nl

Literatuur:

- Boomen van den, D. en Lycklama, T. (2016). Toolkit Natuurbeleving, Bureau voor Ruimte en Vrije tijd, Driebergen-Rijsenburg.
- Matre, S. (2009) Interpretive design and the dance of experience, Institute for earth education, Cedar Cove.

(Oerol op Terschelling) vragen om een open ruimte waar de natuur niet lijdt onder betreding. Het zijn voorbeelden waarbij natuur als decor wordt ingezet en natuurorganisaties ook andere doelgroepen gaan bedienen.

Conclusie

De combinatie van de interpretationmethode met de motiefgroepbenadering is een goede insteek om de natuurbelevingsmogelijkheden van natuurgebieden te vergroten.

Deelnemers van de cursus over deze methodes die Hogeschool Van Hall Larenstein samen met Natuurmonumenten ontwikkelde, waren enthousiast. Het gebruiken van een methode levert nieuwe inzichten en goede discussies op over welke natuurbeleving waar gewenst is en waarom. Soms zijn er quickwins,

soms blijkt de theorie in praktijk weerbarstig.

De methodes helpen beheerders om voor zichzelf, als collega's onderling, en naar hun publiek helder te maken waarom bepaalde keuzes gemaakt worden bij het inrichten van natuurgebied voor natuurbeleving. Het inzetten op natuurbeleving of natuurbescherming wordt helderder en meer onderbouwd. Vaak zal de afweging leiden tot een zonering, waardoor in het beste geval zowel bescherming als beleving verbeterd worden. De tijd dat natuurbeleving ondergeschikt is aan natuurbescherming, is voorbij. Tegelijkertijd is elk recreatief idee niet per definitie een goed idee. Het is tijd voor een volwassen geluid uit het vakgebied van natuurbeleving.

Een 'bankje' dat beleving van de Erfgoedroute in het Bergherbos versterkt: even uitrusten in een herstelde loopgraaf. Foto: Natuurmonumenten Harry Amerongen

Waar ligt het Vechtdal eigenlijk?

Vanuit partijen voor agrarisch natuurbeheer in Overijssel is begin 2016 het initiatief genomen om een coalitie op te zetten van de organisaties en overheden die werkzaam zijn in het buitengebied van de gemeentes Dalfsen, Ommen en Hardenberg. Deze Gebiedscoalitie Vechtdal bestaat uit onder andere gemeenten, waterschappen, vertegenwoordigers van de agrariërs, terreinbeheerders en het middelbaar beroeps- onderwijs. De partners oriënteren zich op hun gebiedsgrenzen, hun gezamenlijke opgaven en organisatievorm en hebben daarbij het lectoraat Sustainable Landscape Management betrokken. Dit artikel richt zich vooral op de zoektocht naar de gebiedsgrenzen, waar zowel landschappelijke als bestuurlijke uitdagingen liggen.

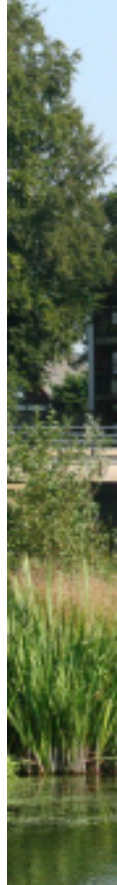
Het initiatief voor een gebiedscoalitie in het Vechtdal komt niet uit de lucht vallen. Tegenwoordig wordt er steeds meer door overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties samengewerkt in netwerken die zich concentreren rondom bepaalde projecten, problemen of beleidsvraagstukken. Deze ontwikkeling noemen we governance (zie het artikel van José Meijer in dit nummer) of de participatiemaatschappij. Hierin past ook het nieuwe beleid rondom agrarisch natuurbeheer, waarbij subsidies voor agrarisch natuurbeheer alleen nog te verkrijgen zijn via agrarische collectieven. Deze collectieven, waaronder ook het Collectief Midden Overijssel, sluiten contracten af met de overheid en met grondeigenaren. Een gezamenlijke gebiedsofferte met afspraken over de uit te voeren (beheer)taken hoort hierbij. Zo krijgen deze collectieven een centrale rol in het nieuwe agrarisch natuurbeheer.

De bestuurlijke transitie naar meer lokale samenwerking en bottom-up werken die zichtbaar is in het Vechtdal heeft ook een inhoudelijke poot: klimaatverandering, groei en krimp, nieuwe verdienmodellen voor

agrariërs spelen allemaal een rol. Verschillende transitietheorieën wijzen er op dat experimenteren en gezamenlijk leren in de beginfase van een transitie van groot belang is. Onderdeel van de betrokkenheid van het lectoraat bij de Gebiedscoalitie Vechtdal is om via studentenprojecten hieraan bij te dragen. In de periode september 2016 tot en met januari 2017 vinden er daarom drie studentenprojecten plaats: een werkweek over gebiedsidentiteit en twee langer lopende onderzoeken naar het beheer van de winterbedden (*zie kader*).

Waar liggen de gebiedsgrenzen?

De werkweek over gebiedsidentiteit sluit aan bij de vraag naar de gebiedsgrenzen van de Gebiedscoalitie Vechtdal. Deze kwestie is namelijk bijzonder in het Vechtdal. Dit gebied dankt zijn naam aan de Overijsselse Vecht die er doorheen stroomt. De naam Vechtdal suggereert een door de Vecht bepaald landschap en dat klopt geomorfologisch gezien. Dan is het Vechtdal een geheel: oeverwallen en rivierduinen ten noorden en ten zuiden van de Vecht zijn ontstaan toen de wind door

De Vecht bij Hardenberg

de rivier meegevoerd zand weg blies. Op de lager gelegen plaatsen daarachter ontstond hoogveen dat later afgegraven is. Alleen de Lemelerberg is een vreemde eend in de bijt, die is net als de Sallandse Heuvelrug in de ijstijd gevormd door gletsjers. De beleving van het landschap is echter een ander verhaal. Grofweg gezien is er in het landschap een duidelijke relatie met de Vecht op de strook land van een paar honderd meter ten noorden en ten zuiden van de rivier, maar ook daar zijn de dorpen en steden van de Vecht af gericht. Dit is bijvoorbeeld te herkennen aan het gebrek aan terrasjes met recreanten aan de Vecht. De rivier had bij veel lokale mensen een slechte naam. Verder ten noorden of ten zuiden is er geen zichtbare relatie meer met de Vecht. Zo waan je je in Drenthe als je op de brink van Rheeze staat, terwijl die hemelsbreed toch maar 500 meter van de Vecht afligt. De bossen rondom Ommen (noordoever) en Beerze (zuidoever) vormen een blok dat de relatie met de rivier voor de daarachter gelegen agrarische gebieden bemoeilijkt. Dat dit zich vertaalt in een gebrek aan een eenduidige identiteit in het Vechtdal bleek toen in oktober 2016 negen studenten van de opleidingen land- en watermanagement en tuin- en landschapsinrichting zich in dit onderwerp verdiepten. Zij hebben binnen de gemeentegrenzen van Dalfsen, Ommen en Hardenberg onderzoek gedaan naar de gebiedsidentiteit en daarvoor analyses van

Studentenprojecten in het Vechtpark

Naast het studentenproject over gebiedsidentiteit lopen er nog twee andere studentenprojecten. Die vinden plaats in het Vechtpark in Hardenberg. Daar spelen ecologische en maatschappelijke vraagstukken die voor andere delen van de Vecht ook interessant zijn, namelijk optredende verruiging en de kwestie wie het beheer op zich gaat nemen. Een studentengroep is bezig een ecohydrologische systeemanalyse te doen om uitspraken te kunnen doen over de potenties van het Vechtpark ten aanzien van natuurherstel. De andere studentengroep is aan de slag gegaan met de vraag "Welke strategieën stimuleren actoren om winterbedden in het Vechtdal toekomstbestendig te beheren, waarbij natuur, landbouw en waterveiligheid samenkomen?" Deze groep is zo indirect bezig met het uitzoeken hoe de ecosysteemdiensten van het Vechtdal benut kunnen worden.

het fysieke landschap gedaan en gesprekken met bewoners gevoerd. Een geïnterviewde vatte het ontbreken van een Vechtdalgevoel krachtig samen: "Het ziet er niet uit als een Vechtdal, maar omdat men erover spreekt is het zo. Het is slechts iets dat zaken met elkaar verbindt, activiteiten worden in het Vechtdal ontwikkeld en er is samenwerking. Dit doen vooral de Vechtdalgemeentes. Je voelt je totaal geen Vechtdaller, deze term wordt ook bijna niet gebruikt. De naam Vechtdal wordt puur als PR gebruikt." In hun veldwerk valt de studenten op dat de Vecht slecht beleefbaar is. De interviews met bewoners bevestigen deze indruk. "Zelf beleven we de Vecht alleen als we erlangs fietsen. Water trekt altijd, alleen is de Vecht wel minder beleefbaar omdat er niet direct langs gerecreëerd kan worden. Bij de Regge kan dit bijvoorbeeld

Boven: Pleintje in Ommen met uitzicht op de Vecht.
Onder: Je waant je in Drenthe als je op de brink van Rheeze staat.

wel. Bij de Vecht zit er altijd nog een stuk weiland of een hek tussen het fietspad en de Vecht.”

Ruimte voor de Vecht als extra factor

Dat de Vecht slecht beleefbaar is, is ook bekend bij de provincie Overijssel en andere partijen zoals gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders en belangenorganisaties. Zij stelden het provinciale programma Ruimte voor de Vecht op dat waterveiligheid, natuur en economie met elkaar verbindt door de Vecht te ontwikkelen tot een half-natuurlijke rivier. Beleving van de rivier is een van de speerpunten van het programma geworden. Directe aanleiding was echter de hoogwaterproblematiek in de jaren negentig van de vorige eeuw waarbij zelfs een deel van de stad Hardenberg onder water kwam te staan. Om de beleving te verbeteren is een aantal inrichtingsmaatregelen genomen die de Vecht meer in beeld brengen. Voorheen was de Vecht vanaf het stadscentrum van

Ommen niet goed bereikbaar, maar tegenwoordig is er een pleintje met uitzicht op de Vecht dat goed bereikbaar is nadat een drukke weg is verlegd. Ook zijn de uiterwaarden bij Hardenberg omgevormd tot een toegankelijk Vechtpark.

De Vecht is dus geomorfologisch gezien wel bepalend voor het Vechtdal in zijn geheel, maar in de hedendaagse beleving is dit niet duidelijk zodra je van de Vecht vandaan bent. Zelfs als je in de buurt bent van de Vecht is hij vaak slecht beleefbaar. Dit bepaalt de beperkte mate waarin mensen zich ‘Vechtdaler’ voelen wanneer je kijkt naar het gebied dat het totaal van de gemeenten Dalfsen, Ommen en Hardenberg beslaat. Onderzoek van Ruimte voor de Vecht geeft aan dat bij mensen die maximaal twee kilometer van de rivier af wonen er wel een stijging in het Vechtdalgevoel zit, van 45% in 2011 naar 59% in 2013. Deze mensen wonen echter in het gebied dat via Ruimte voor de Vecht veel bestuurlijke aandacht krijgt door de urgentie van waterveiligheid. Opvallend detail is dat er in de samenwerking met het lectoraat ook weer twee van de drie studentenprojecten over de Vecht gaan. Dit zou er voor kunnen pleiten de gebiedscoalitie Vechtdal te beperken tot de strook om de Vecht. Maar voor sommige partners is juist al die aandacht voor de Vecht mede aanleiding geweest deel te nemen aan de gebiedscoalitie. Zij vinden het belangrijk dat de Vecht in de belangstelling staat, maar zouden ook aandacht willen voor ‘het andere Vechtdal’. Ook daar spelen de eerder genoemde klimaatverandering, groei en krimp en de nieuwe verdienmodellen voor agrariërs. Dat pleit er juist voor om aan de gemeentegrenzen vast te houden als grenzen voor de gebiedscoalitie en het Vechtdal als de landschappelijke eenheid te behandelen die het geomorfologisch gezien is. Het fuseren van de LTO-afdelingen Hardenberg, Ommen en Dalfsen in een afdeling Vechtdal wijst ook in die richting. Daarbij lopen we wel tegen het gegeven aan dat door de hoogwaterproblematiek iedereen die langs de Vecht woont of werkt voor een gezamenlijke uitdaging staat, maar dat de gezamenlijke uitdagingen van het gebied daar buiten minder expliciet zijn. Wat bindt ons nu precies en waar richten we ons op? Dat zijn vragen waar de gebiedscoalitie verder mee aan de slag zal gaan. En dat zijn ook vragen waar het lectoraat graag over nadenkt, omdat daarmee alle onderzoekslijnen van het lectoraat samenkomen: governance, ecosysteemdiensten en landschapskwaliteit.

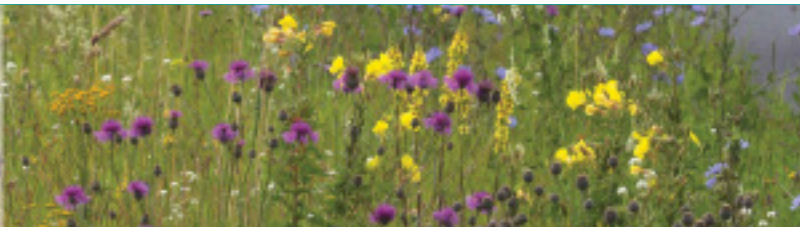
LANDSCHAPPARTNERS.NL

Cruydt Hoeck

WILDEBLOEMENZADEN

www.cruythoeck.nl

DGGROEP

INGENIEURS VOOR
DE BUITENRUIMTE

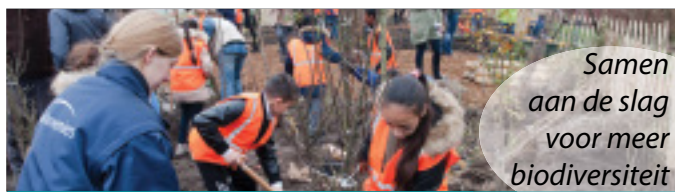

www.dggroep.nl

Attis

Adviesbureau voor ruimtelijke inrichting en techniek

T: 0321 - 385330 E: info@attis-advies.nl

Samen
aan de slag
voor meer
biodiversiteit
#kleinewildernis

www.hoekhoveniers.nl

Heem werkt aan
BIODIVERSITEIT

www.heem.nl info@heem.nl

NATIONALE BOMENBANK

Boomverplanting • Verzorging • Onderzoek

www.nationalebomenbank.nl - Tel.: 0184-69 89 89

CURSUS
CENTRUM
CAMBIUM

Als het om bomen gaat.

www.cursuscentrumcambium.nl - Tel.: 0184-69 89 88

OP NAAR EEN GROEN 2017

**BOOMKWEKERIJ
UDENHOUT**
MORE THAN EXCELLENT TREES